

Οἱ θεοφάνειες στὴ γνωσιολογία τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου*. Αὐγουστίνηια ἐπίδραση;

ΑΝΔΡΕΑ ΖΑΧΑΡΙΟΥ**

1. Εἰσαγωγικά

Στὴ θεολογικὴ ἀντίληψη τοῦ Ἀκινδύνου ἡ ἐμφάνεια τοῦ Θεοῦ στοὺς ἀνθρώπους ἔχει συγκεκριμένη σημαστική. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως ἀόρατος καὶ ἀνεφικτος στὰ σωματικά μάτια· ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, τὸ φῶς, ἡ μορφή, ὄχι μόνο δὲν διακρίνονται τῆς θείας οὐσίας, τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ συνιστοῦν ταῦτὸν μὲ αὐτή. Ὡς ἐκ τούτου ἐπουδενὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ὁράσεως. Ὅ,τι ἐμπίπτει στὴν ὄραση, δηλονότι κάθε τι ποὺ εἶναι ὁρώμενο μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς, εἶναι ἐξάπαντος οὐχὶ ἄκτιστο, ἀλλὰ σῶμα καὶ σχηματισμένο.

Βάσει αὐτοῦ ὁ Ἀκίνδυνος ἀπορρίπτει τὴ θεολογία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ γιὰ ὄραση τοῦ ἀκτίστου φωτός. Κατὰ πρῶτον αὐτὴ ἀποτελεῖ θεολογικὴ καινοτομία· προϋποθέτει ἀφ' ἑνὸς τὴ διάκριση τῆς δόξης, τοῦ φωτός, ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου γίνεται διὰ τῶν μετασκευασθέντων «ὑπὸ τοῦ Πνεύματος» σωματικῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐπιτυγχάνεται «κυρίως» καὶ οὐχὶ συμβολικῶς¹.

* Γιὰ τὰ ἀφορῶντα στὸν Ἀκίνδυνο βιογραφικὰ στοιχεῖα, βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ, *Ἐπιστολαί, Introduction. I. The life of Akindynos: Commentary*, ἔκδ. Hero A. C., CFHB 21, σσ. ix-xxxiii· 309-439. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικοὶ I-IV, Introduction*, ἔκδ. Nadal J., CCSG 31 (1995), σσ. xiii-lxvii. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχη, Gregorio Akindinos. I. Biografia*, ἔκδ. Nadal J., *La Théologie Byzantine et sa Tradition II* (2002), σσ. 189-223. NADAL J., «Gregorio Akindinos, ?Eslavo o Bizantino?», *RSBN 27* (1990), Roma 1991, σσ. 259-265. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *La résistance d' Akindynos à Grégoire Palamas. Enquête historique, avec traduction et commentaire de quatre traités édités récemment, volume 2. Commentaire historique*, Leuven, Peeters 2006. Περί τῆς ἀκινδυνιανῆς θεολογίας, βλ. ΖΑΧΑΡΙΟΥ Α., *Ἡ θεολογία τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου (βάσει τῶν Ἐπιστολῶν του)*. Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῆς θεολογικῆς του ἀντίληψης (ἀδημοσίευστη δ.δ.), Ἀθήνα 2016.

** Ὁ Ἀνδρέας Ζαχαρίου εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ.

1. *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευή τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f.

Ἔπειτα, καὶ ὡς φυσιολογικὴ ἀπόληξη τοῦ -κατ' Ἀκίνδυνον- ταυτοῦ οὐσίας καὶ μορφῆς, τὸ ὁρώμενο δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἢ ἴδια ἢ θεία οὐσία.

Στὸν ἀντιρρητικὸ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ ἀγῶνα ὁ Ἀκίνδυνος, γὰρ νὰ ἀποδείξει τί ὁρᾶται, τί δὲν ὁρᾶται καὶ πῶς ὁρᾶται αὐτὸ πού δύναται νὰ ὁραθεῖ, ἐμφανίζεται νὰ χρησιμοποιεῖ εὐρέως ἀνάλογες αὐγουστίνειες θέσεις². Αὐτὸ ἀκριβῶς

99: «*Αὕτη ἐστίν*», γράφει, «*ἡ καινὴ τοῦ νέου τούτου θεολόγου θεολογία καὶ θαυμαστὴ θεωρία*». Ἐδῶ ἐν προκειμένῳ ὁ Ἀκίνδυνος διαβάξει ἀντιρρητικὰ συγκεκριμένο παλαμικὸ χωρίο περὶ τοῦ ἀκτίστου φωτός: «... Οὐσία μὲν γὰρ θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ γὰρ ἀνέπαφος ἐκείνη καὶ ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικούς γὰρ φέρει χαρακτηρισ... σωματικούς ὀφθαλμοῖς, ὃ τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτόν...». Βλ. Ὑπὲρ τῶν ἱερώς ἡσυχάζόντων, 2, 3, 8-9, ΣΠ 1, σσ. 545, 14 - 546, 12.

2. Ὁ Αὐγουστίνος εἶχε ἤδη μεταφραστῆ, περὶ τὸ 1280, στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Μάξιμο Πλανούδη. Ἡ μετάφραση τοῦ Πλανούδη, στὴν ὁποία καὶ παραπέμπουμε, ἐκδόθηκε πρὸ εἰκοσαετίας σὲ κριτικὴ μορφή. Βλ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος βιβλία πεντεκαίδεκα ἅπερ ἐκ τῆς Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήνεγκε Μάξιμος ὁ Πλανούδης*. Εἰσαγωγή, ἑλληνικὸ καὶ λατινικὸ κείμενο, γλωσσάριο. Editio princeps, ἔκδ. Παπαθωμόπουλος Μ., Τσάβαρη Ι., Rigotti G., τ. Α: βιβλία Α-Ζ, τ. Β: βιβλία Η-ΙΕ, Ἀθήνα 1995. Βλ. FISHER E., «Planoudes' *De Trinitate*, the Art of Translation, and the Beholder's Share», *Orthodox Readings of Augustine*, ἔκδ. Papanikolaou A. - Demacopoulos G., St. Vladimir's Seminary Press, 2008, σσ. 41· 49-53· 55. Ἀμφότεροι, ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Ἀκίνδυνος, χρησιμοποίησαν ἐπιλεκτικὰ τὸν Αὐγουστίνου, μὴ δηλώνοντες πάντοτε τὴν πηγὴ τους. Ὁ μὲν Παλαμᾶς χρησιμοποίησε συγκεκριμένες θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου (ἀπὸ τὸ *Περὶ Τριάδος*, τὰ βιβλία V, IX, XIII, XIV, XV), χωρὶς, ὅμως, ἀναφορὰ σὲ αὐτὸν, πράγμα πού ἴσως· ὀφείλεται σὲ λόγους σκοπιμότητας: α) ὑπῆρχε, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ 1204, ἔντονος ἀντιλατινισμὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καὶ μία γενικότερη ἄρνηση ἀποδοχῆς τῆς ὁποίας θεολογικῆς αὐθεντίας τῶν Λατίνων καὶ β) τὰ κείμενα τοῦ Αὐγουστίνου ἔχουν ἀρκετὲς καὶ σοβαρῆς θεολογικὲς ἀποκλίσεις (μὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας, filioque, σωματοειδεῖς θεοφάνειες) καὶ ἄρα ἡ κατ' ὄνομα ἐπίκληση (ἀκόμη καὶ τῶν θεολογικῶς ὁρθῶν χωρίων) ἐνδεχομένως θὰ πυροδοτοῦσε πολλὰ προβλήματα. Ἔτσι ὁ Παλαμᾶς περιορίζεται σὲ ἔμμεση μόνον ἀναφορὰ στὸν Αὐγουστίνου· πρὸ τῆς παράθεσης χωρίου, ἀπὸ τὸ *Περὶ Τριάδος*, V, 8, 9, σ. 363, 29-36, τὸν χαρακτηρίζει ὡς σοφὸ καὶ ἀποστολικὸ ἄνδρα (*Κατὰ Γρηγορᾶ Β'*, 43, ΣΠ 4, 296, 10-14). Βλ. περισσότερα στὰ, ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Γ., *Αὐγουστίνος καὶ Γρηγόριος Παλαμᾶς. Τὰ προβλήματα τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ τῆς τριαδικῆς ψυχοθεολογίας*, Ἀθήνα 1997, σσ. 13-17· 52-54· 83-110. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., *Πατρολογία Γ*, Ἀθήνα 2010, σσ. 332-334. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ., «Οἱ ἀπαρχῆς καὶ οἱ προϋποθέσεις τοῦ Filioque στὴ δυτικὴ θεολογικὴ παράδοση», *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμὸς Α'* [ΦΘΒ 25], Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 115-117, ὑπ. 28. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς ἔρωσ ἀπόρρητος μετὰξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶ», *Θεολογία* 86, 3 (2015), σσ. 11-20. ΓΚΟΛΙΤΖΙΝ Α., «Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης στὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ: περὶ τοῦ ἐρωτήματος μᾶς "χριστολογικῆς ἐπανόρθωσης" καὶ ἄλλων σχετικῶν θεμάτων», *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν. Πρακτικὰ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων Ἀθηνῶν καὶ Λεμεσοῦ*, Ἅγιον Ὅρος 2000, σ. 637: «ὁ Παλαμᾶς δὲν ἀποδέχτηκε τὸ σύνολο τῆς σκέψης τοῦ Αὐγουστίνου πάνω στὴν Τριάδα, παρὰ μόνον τὰ σημεῖα ἐκείνα (καὶ μοιάζουν νὰ εἶναι πολλὰ), τὰ ὁποῖα θὰ μπο-

θα αποτελέσει και τὸν στόχο τοῦ παρόντος ἄρθρου, νὰ ὑποδείξει δηλονότι τὰ σημεῖα, στὰ ὁποῖα ἡ θεολογία τοῦ Ἀκινδύνου γιὰ τὶς θεοφάνειες ὁμοιάζει ἐντυπωσιακὰ μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ θὰ ἀκολουθηθεῖ συγκεκριμένη πορεία. Θὰ καταγραφοῦν ἀρχικὰ οἱ θέσεις τοῦ Ἀκινδύνου στὸ θέμα τῶν θεοφανειῶν, μὲ ταυτόχρονη ἐπισημάνση τῶν ἀντίστοιχων παλαμικῶν καὶ ἐν γένει πατερικῶν, καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ παρατεθεῖ ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου· ἔτσι, καὶ κατὰ τρόπο συγκριτικὸ, θὰ καταστοῦν δῆλα τὰ σημεῖα ἀντίστοιχης θεολογικῆς ἀντίληψης τῶν δύο.

ροῦσαν νὰ συμπεριληφθοῦν χωρὶς ρήξη ἢ ἔνταση μέσα στὸ ἤδη ὑπάρχον θεολογικὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς». DEMACPOULOS G. - PAPANIKOLAOU A., «Augustine and the Orthodox: “The West” in the East», *Orthodox Readings of Augustine*, ἔκδ. Papanikolaou A. - Demacopoulos G., St. Vladimirs Seminary Press, 2008, σσ. 15-16. FLOGAUS R., «Inspiration - Exploitation - Distortion: The Use of St Augustine in the Hesychast Controversy», *Orthodox Readings of Augustine*, ἔκδ. Papanikolaou A. - Demacopoulos G., St. Vladimir's Seminary Press, 2008, σσ. 64-66· 71-72· 75-80. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Palamas and Barlaam revisited. A reassessment of East and West in the hesychast controversy of fourteenth century Byzantium», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 42.1 (1998), σσ. 10-32, ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ εὐρεία ἐξάγηση τόσο τοῦ Παλαμᾶ, ὅσο καὶ τοῦ Βαβλαάμ, ἀπὸ τῆ θεολογικῆ σκέψης τοῦ Αὐγουστίνου. Τὴν ἐπίδραση τοῦ Αὐγουστίνου ἐπὶ τοῦ Βαβλαάμ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ. Βλ. «Notes on the Palamite controversy and related topics, I», *GOTHR* 6. 2 (1960-1961), σσ. 194-196. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔργα 1. Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων τριάς Α', τ. Α'*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 102-103· 116-119. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Yahweh of glory according to the 1st, 2nd and 9th Ecumenical Councils», *Θεολογία* 71, 1 (2000), σ. 134. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ στὸν Αὐγουστῖνο ὅταν τὰ ἐπικαλούμενα χωρία θεωρεῖ ὅτι ἐπιρρωννύουν τὶς θέσεις του: α) περὶ τοῦ κτιστοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Βλ. *Ἀντιρρητικός II*, 9, 31-35. (ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος, I*, 10, 21, σ. 85, 72-73), β) γιὰ τὸ ταῦτὸν οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Βλ. *Ἀντιρρητικός III*, 15, 22-42. (ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος, VI*, 6, 8 - 7, 7, σ. 403, 30-36· 3-9· *Περὶ Τριάδος, VII*, 3, 6, σ. 439, 106-111). Πρβλ. FLOGAUS R., «Palamas and Barlaam revisited», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 42.1 (1998), σ. 10, ὑπ. 54. Ἀποσιωπᾶ, ὅμως, ὁ Ἀκίνδυνος τὴν πηγὴν τοῦ ὅταν ἀναφέρεται στὴν αἰρετικὴ δόξα τοῦ filioque, τὴν ὁποία πάντως καὶ ὁ ἴδιος ἀπορρίπτει: «Ἄλλ' εἰ Λατῖνος καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ φησὶν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, διὰ τὸ δωρεὰν εἶναι αὐτοῦ τοῦτο τοῖς πατράσιν εἰρησθαι, σὺ μὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγε τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μόνον». *Ἀντιρρητικός III*, 58, 13-17 (ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος, IV*, 20, 29, σ. 331, 104-114· *Περὶ Τριάδος, V*, 15, 16, σσ. 377, 1 - 379, 19). Εἰδικὰ ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν θεοφανειῶν, οὐδεὶς ἐκ τῶν δύο κάνει τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ στὶς θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου εἴτε φέροντάς τις (ὁ Παλαμᾶς) εἴτε ἐπικαλούμενος -πρὸς ἐπίρρωση τῶν θέσεών του- τὸ κύριος τους (ὁ Ἀκίνδυνος). Εἰδικὰ γιὰ τὸν δεύτερο ἡ συμπεριφορὰ του ἀποτελεῖ παράδοξο, ἀφοῦ -ὅπως λέχθηκε- ὅταν θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου ἐνίσχυαν τὶς δικές του, τὸν εἶχε ἐπωνύμως ἐπικαλεσθεῖ.

2. Τὸ ἀδύνατο τῆς ὁράσεως τοῦ Θεοῦ

Ὁ Θεός, λέγει ὁ Ἀκίνδυνος, εἶναι «ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ νόησιν καὶ λόγον»³, εἶναι ἄληπτος, ἄρρητος καὶ «ἀπρόσαπτος»⁴, ἀόρατος «κατ' οὐσίαν καὶ φύσιν»⁵, «ἀμόρφωτος καὶ ἀσημάτιστος καὶ ἀνείδεις»⁶, μὴ «περιγραφόμενος»⁷, ἀφανής, ἀσώματος καὶ ἀναφής⁸, ἄπειρος, ἄποιος, ἀπερινόητος⁹ καὶ ἀκατάληπτος¹⁰. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπουδενὶ ἐμπίπτει στίς ἀντιληπτικὲς ἰκανότητες ὄχι μόνο ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπέρτερων ἀγγελικῶν δυνάμεων¹¹.

Τῆ θεολογικῆ τούτῃ θέσει ἐξαρτᾶ ὁ Ἀκίνδυνος ἀπὸ τὸ ταῦτὸν τῆς φύσεως μετὴν ἐνέργεια¹², στὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ θεία φύση δὲν ἀποτελεῖ σύνθεση μαζὶ μετὰ ἄλλο

3. Ἀντιρρητικός III, 84, 37-38. Πρβλ. Ἀντιρρητικός III, 68, 131-135.

4. Ἰαμβοί, ἔκδ. NADAL J. - BENÉTOS D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 215, 74. Ὁφείλω πολλὰς εὐχαριστίαις στὸν καθηγητὴ Δ. Μπενέτο, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐπέτρεψε -καθὸ ὁ στενότερος γιὰ ἀριθμὸ ἐτῶν συνεργάτης τοῦ πρόσφατα ἀποβιώσαντος (16/01/2016) Nadal J. στὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀκινδύνου- τὴν πρόσβαση καὶ χρῆση τοῦ ὑπὸ ἔκδοσιν *Opera minora*. Σημειώνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς στίχων καὶ σελίδων τῶν ἀκινδυνιανῶν ἔργων στὸ *Opera minora* -κατὰ τὸν τελικὸ ἔλεγχον καὶ ὁλοκλήρωση τῆς ἐκδόσεως- ἀναμένεται νὰ ἀλλάξουν. Παρόλα αὐτά, ὅμως, οἱ διαφοροποιήσεις δὲν θὰ εἶναι τέτοιες ποῦ θὰ καθιστοῦν τίς ἐδῶ ἀναφερόμενες παραπομπὲς μὴ ἐντοπίσιμες.

5. Ἀντιρρητικός III, 9, 41-42. Πρβλ. Ἀντιρρητικός IV, 2, 24-25· Λόγος πρὸς Ἱερόθεον μοναχόν, στ', ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 364, 46-47· 59-61.

6. Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, f. 89v. Πρβλ. Ἀντιρρητικός I, 66, 29· Ἀντιρρητικός III, 20, 17· Ἀντιρρητικός III, 52, 12· Ἀντιρρητικός III, 72, 34-35.

7. Πνευματικὴ διαθήκη, θ', ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 404, 17.

8. Ἀντιρρητικός III, 60, 16-17· 47. Πρβλ. Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, f. 89r. Πνευματικὴ διαθήκη, ια', ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 410, 79.

9. Ἐπιστολὴ 62, 135-136. Πρβλ. Ἀντιρρητικός III, 20, 33· Ἀντιρρητικός IV, 2, 17-18: «παντάπειον ἀνεπινόητος (ἡ θεία φύσις)».

10. Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχη, 12, 281.

11. Ἰαμβοί, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σσ. 215, 75-78· 219, 29-31. Πρβλ. Ἀντιρρητικός IV, 5, 27-29· Ἀντιρρητικός IV, 11, 10-12.

12. Ἀντιρρητικός I, 56, 27. Ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψη τοῦ Ἀκινδύνου εἶναι ἀσύμβατη μετὴν πατερικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία ὀμιλεῖ γιὰ εὐσεβῆ διάκριση τῆς θείας οὐσίας ἀπὸ τὴν ἐνέργειά της. Βλ. ἐνδεικτικὰ, ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ, Ἐρωτήσεις χριστιανικαὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, γ' (νόθο), PG 6, 1428D-1429C. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, 28 (νόθο), PG 28, 613D-

τι, τὸ ὁποῖο, ὡς ὑφειμένο, νὰ διακρίνεται ἀπὸ αὐτὴ καὶ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὀραθεῖ ἀπὸ τὰ κτίσματα· δὲν εἶναι ἄλλο ἢ φυσικὴ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλο ἢ φύση αὐτοῦ: «οὐκ ἄλλο... δόξα Θεοῦ φυσικὴ καὶ ἕτερον ἢ φύσις»¹³. Ἡ οὐσιώδης καὶ φυσικὴ μορφή καὶ δόξα, τονίζει, δὲν διακρίνονται τῆς οὐσίας τοῦ ἐνιαιου καὶ ἀμεροῦς Θεοῦ, ἀλλὰ ἀποτελοῦν αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ θεία φύση¹⁴. Τὸ ἴδιο

616A· Λόγος ἐν εἶδει διαλέξεως μετὰ Μακεδονιανοῦ Πνευματομάχου 1, 14 (νόθο), PG 28, 1313A. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ 234, 1, ἔκδ. Courtonne Y., ΠΙ, 42, 27-31· [PG 32, 869AB]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 30, 6, ἔκδ. Gallay P., SCh 250, σ. 238, 25-32· [PG 36, 112A]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην, 30, 2· 32, 1, PG 59, 174· 183. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικά, 1, 7, PG 90, 1180C· Πρὸς Νικάνδρον, PG 91, 96B· Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 200BC· Ἐπιστολὴ 1, PG 91, 376AB· Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν, PG 91, 1168 AB. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδοσις ἀκριβής, 3, 15, ἔκδ. Kotter B., Die Schriften des Johannes von Damaskos, II, PTS 12, σ. 149, 133-134· [PG 94, 1056C]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Θεοφάνης, 13-15, ΣΠ 2, σσ. 236, 15 - 242, 2· Ἀντιρρητικός 1, 7, ΣΠ 3, σσ. 49, 9 - 52, 13. Πρβλ. ΜΑΡΤΥΖΕΛΟΥ Γ., Οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 89-100. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β' [ΦΘΒ 3], Θεσσαλονίκη 1999², σσ. 113-117. ΙΩΑΝΝΙΔΗ Ν. (ἀρχιμ.), Θεολογία καὶ Γραμματεία ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ ἐξῆς, Ἀθήνα 2009, σσ. 39-40. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἱ φίλοι καὶ οἱ συνεργάτες τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ», Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν. Πρακτικὰ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδριῶν Ἀθηνῶν καὶ Λεμεσοῦ, Ἅγιον Ὄρος 2000, σσ. 553-562. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ ἱερομόναχος Ἱερόθεος (Π' αἰ.) ὡς πρόδρομος τῆς Παλαμικῆς Θεολογίας», Μελετήματα πατερικῆς καὶ ἀντιρρητικῆς θεολογίας (θ' αἰ. καὶ ἐξῆς), Ἀθήνα 2011, σσ. 190-192. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., Θέματα πατερικῆς θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 22-36.

13. Ἀντιρρητικός IV, 5, 43-45. Πρβλ. Ἀντιρρητικός IV, 36, 23-29. Βλ. ἐπίσης, Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκειὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, f. 100^r.

14. Ἀντιρρητικός III, 93, 3-4. Πρβλ. Ἀντιρρητικός II, 40, 45-46· 53-54· Ἀντιρρητικός III, 19, 16-20. Τὴ θέση του γιὰ τὸ ταῦτὸν μορφῆς, φύσης καὶ οὐσίας τὴν ἐδράζει σὲ χωρίο τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸ ὁποῖο ὁμως ἀναγινώσκει ἐντελῶς ὑποκειμενικά: «μορφὴ καὶ φύσις ἐπὶ Θεοῦ καὶ οὐσία ταῦτὸν τι καὶ ἓν ἐστι». Βλ. Ἐπιστολὴ 40, 164-172. Πρβλ. ΒΟΙΑΔΕΙΕΒ Τ., «Meriston Symbolon. Gregorius Acyndinus and the Debate on Tabor Light», *Synthesis Philosophica* 39/1 (2005), σ. 66. Τὸ χωρίο εἶναι προσαρμοσμένο στὰ πλαίσια τῆς θεολογικῆς ἀντίληψης τῆς μὴ διάκρισης οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Θεό -δοθέντος πὼς διαβάζει στὴ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ τὴ μορφή ὡς ταυτόσημη τῆς ἐνέργειας. Ναι μὲν ὁ Δαμασκηνὸς γράφει πὼς «Οὐσία καὶ φύσις καὶ μορφὴ κατὰ τοὺς ἁγίους πατέρας ταῦτὸν ἐστιν», ἡ δὲ «ἀκατάληπτος θεότης» εἶναι «ὑπερούσιος οὐσία καὶ φύσις καὶ μορφὴ» (Εἰσαγωγὴ δογμάτων στοιχειώδης, 1, ἔκδ. Kotter B., Die Schriften des Johannes von Damaskos, I, PTS 7, σσ. 20, 2 - 21, 19· [PG 95, 100BC]· Διαλεκτικά, 31· 41- 42, ἔκδ. KOTTER B., Die Schriften des Johannes von Damaskos, I, PTS 7, σσ. 93, 3 - 94, 28· 107, 2-15· [PG 94, 589C-593A· 605C-609A]), ὁμως, δὲν λείπει αὐτὸ πού ὁ Ἀκίνδυνος ἐπιθυμεῖ νὰ κατοχυρώσει στὴν ἀντιπαλαμικὴ του πολεμικῆ. Ὁ Ἀκίνδυνος μὲ τὴν ἐπίκληση τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἐπέμβαση - προσθήκη ἐπ' αὐτοῦ (= ταῦτὸν τι καὶ ἓν ἐστι), ἐπιδιώκει νὰ παρουσιάσει ὡς ἐσφαλμένη τὴ δόξα τοῦ Παλαμᾶ, ὑποδεικνύοντάς του ὅτι ἡ μορφή εἶναι ἢ ἴδια ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ἢ διακριτὴ αὐτῆς οὐσιώδης ἐνέργεια, ὥστε -δικὴν σχήματος- νὰ θεωρεῖται μὲ τὰ σωματικὰ μάτια. Μὲ τὴν

ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ φῶς· δὲν ὑπάρχει, παρατηρεῖ, ἕτερη τῆς θείας φύσεως, δίκην ὑφειμένου καὶ ἐνεργουμένου, λαμπρότητα καὶ δόξα καὶ φῶς ἄκτιστο¹⁵. Ἀντίστοιχα ἐπισημαίνει καὶ γιὰ τὸ ἀνείδεο τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἔχει ὁ Θεὸς διακριτὸ ἀπὸ τῆ φύση του εἶδος, τὸ ὁποῖο ὡς «*σχῆμα αὐτοῦ*», νὰ εἶναι καὶ ὑφειμένο καὶ ὄρατὸ στοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς· τὸ εἶδος εἶναι ταῦτόν με τῆ μορφῇ, ἀφορᾶ δηλονότι στὴν ἴδια τῆ θεία φύση: «*εἶδος δὲ καὶ μορφή ταῦτόν ἐστιν ἐπὶ Θεοῦ*»¹⁶.

Κατὰ τοῦτο, διαπιστώνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ ἀδιάκριτη τῆς θείας φύσεως καὶ «*ὑπὲρ τοὺς ἀγγέλους*» μορφή καὶ δόξα καὶ ἐνέργεια καὶ δύναμη νὰ εἶναι ληπτὴ καὶ ὄρατὴ «*καθ' αὐτήν*» με τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς¹⁷. νὰ εἶναι δηλαδὴ «*ἐκ φυσικῆς ἐμφάσεως διεγνωσμένη*»¹⁸ καὶ κατὰ τοῦτο μορφοποιημένη

ἴδια σκοποθεσία ἐπικαλεῖται ὁ Ἀκίνδυνος καὶ βασιλειανὸ χωρίο: «*Ὁὐκ ἄλλο μορφή Θεοῦ καὶ ἄλλο οὐσία Θεοῦ*». Βλ. *Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην*, 21, 676. Πρβλ. Ἀντιρρητικός I, 52, 22-24· Ἀντιρρητικός II, 23, 61-63· Ἀντιρρητικός III, 14, 67-68· Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Μοναχ. gr. 223, ff. 99^v - 100^r. Ὁ Μ. Βασίλειος, ὁμοίει γιὰ τὸ ὁμοούσιο Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ἐφόσον ὁ Υἱὸς εἶναι ἐν μορφῇ Θεοῦ (Φιλίπ. 2, 6), τότε ἡ μορφή εἶναι τὸ ἴδιο με τὴν οὐσία· ἂν δὲν ἦταν, τότε ὁ Θεός, ὡς κατὰ φύση Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἄρα τῆς αὐτῆς οὐσίας, θὰ ἦταν σύνθετος ἀπὸ μορφή καὶ οὐσία: «*Τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐν οὐσίᾳ ἐστὶ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἄλλο μορφή, καὶ ἄλλο οὐσία Θεοῦ, ἵνα μὴ σύνθετος. Ὁ κατὰ μορφήν οὐκ ἴσος, καὶ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἴσος*». Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατ' Ἐνωμίου*, 4, 1 (νόθο), PG 29, 673AB.

15. Ἀντιρρητικός I, 25, 15-20. Πρβλ. Ἀντιρρητικός III, 83, 20-21· Ἀντιρρητικός IV, 31, 26-29· Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Μοναχ. gr. 223, f. 108^r. Βλ. ἐπίσης, Ἀντιρρητικός III, 15, 35-42, ὅπου τῆ θέση του περὶ τοῦ ὅτι τὰ τρία θεία πρόσωπα ἀποτελοῦν ἓνα φῶς ἐδράζει στὸν Αὐγουστίνου. Πρβλ. *Πνευματικὴ διαθήκη, ια'*, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοση), Brepols, σσ. 408, 29 - 409, 38· Ἀντιρρητικός I, 27, 2-3. Βλ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, VII, 3, 6, σ. 439, 106-107.

16. Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Μοναχ. gr. 223, f. 102^{rv}. Ἡ ἐπισήμανση τοῦ Ἀκινδύνου δίχως ἄλλο ἀποκλίνει τῆς ἀκρίβειας. Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἡ μορφή δὲν ταυτίζεται με τὸ εἶδος: «*ἀθέμιτον γὰρ ἐπὶ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου καὶ ἀσεβές*», σημειώνει ὁ Δαμασκηνός, «*τὴν μορφήν εἶδος λέγειν ἤγουν σχῆμα*». Βλ. *Φιλόσοφα*, 11, ἔκδ. Kötter B., *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, I, PTS 7, σ. 164, 22-23. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Λεξικόν*, τ. II, στ. 1370, ὅπου στὴ λέξη *Μορφή*, καταγράφεται φρασιτικὸ παράλληλο: «*κυρίως δὲ μορφή ἢ οὐσία ἐλήφθη ἐπὶ τῶν πατέρων· καὶ μὴν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου· ὅς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων, ὃ ἐστὶν ἐν τῇ οὐσίᾳ γινωσκόμενος. ἀθέμιτον γὰρ καὶ ἀσεβές ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου τὴν μορφήν εἶδος εἰπεῖν*».

17. Ἀντιρρητικός I, 26, 26-31. Βλ. ἐπίσης, Ἀντιρρητικός III, 19, 16-20· Ἀντιρρητικός IV, 31, 23-25· 49-52.

18. Ἀντιρρητικός I, 34, 12. Βλ. ἐπίσης, *Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην*, 28, 1014-1015· Ἀντιρρητικός I, 66, 34-35· Ἀντιρρητικός III, 85, 21-22· Ἀντιρρητικός IV, 25, 26-27. Ἡ φράση ἀνήκει στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, ὁ ὁποῖος τὴ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ στὸ ἀκατάληπτο καὶ ἄβατο τοῦ Θεοῦ: «*μηδενὶ τῶν ὄντων ἐκ φυσικῆς ἐμφάσεως διεγνωσμένος*

καὶ σχηματοποιημένη¹⁹. Γι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖ πὼς ἡ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ περὶ ὁράσεως τῆς φυσικῆς καὶ οὐσιώδους δόξης τοῦ Θεοῦ εἶναι παραπλανητική, διότι αὐτὸ πού τελικὰ ὁρᾶται -καὶ μάλιστα μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς- εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ²⁰. Μέσα στὰ αὐτὰ πλαίσια ἀπορρίπτει ἐπίσης, θεωρώντας τὴν ἀντίστοιχα σφαλερή, καὶ τὴν παλαμικὴ ἐρμηγεία περὶ τοῦ ὅτι ἡ ὄραση προϋποθέτει ἀλλοιωμένους «διὰ τῆς χάριτος» ὀφθαλμούς²¹. Ἐπικαλούμενος σχετικὸ χωρίο τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, τὸ ὁποῖο ἀναγιγνώσκει καὶ ἐρμηγνεύει κατὰ τὰ νόμιμα τοῦ ταυτοῦ φύσεως καὶ δόξης, κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶ γιὰ πλάνη· ἐνῶ ὁ Ἱεζεκιήλ, περὶ τοῦ ὁποίου κάνει λόγο τὸ χωρίο, εἶδε ὄχι

(ἐστίν)». Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ*, 1, 1, PG 90, 1084A. Ἡ χρῆση πάντως πού ἐπιφυλάσσει ὁ Ἀκίνδυνος στὴ φράση, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Παλαμᾶς, δὲν ἀντιστοιχεῖ στὸ πραγματικὸ τῆς νόημα. Δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα ἢ «κατάληψίς τε καὶ μετάληψις (τοῦ Θεοῦ)»· ὁ δὲ Μάξιμος δὲν εἶπε ὅτι ὁ Θεὸς δὲν διαγιγνώσκειται ἀπὸ κανένα «ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ προόδων καὶ ἐνεργειῶν», ἀλλὰ «ἐκ φυσικῆς ἐμφάσεως», δηλονότι ἀπὸ τὰ ἐμφαινόμενα τὴν ἴδια τὴ φύση του. Ἐξοῦ καὶ ἡ χρῆση τοῦ ρήματος «διαγιγνώσκεισθαι» καὶ ὄχι τοῦ «γιγνώσκεισθαι», ἀπαγορεύοντας τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐκ μέρους μας ἀκριβῆ κατάληψη τοῦ Θεοῦ «ἐκ φυσικῆς ἐμφάσεως». Οἱ φυσικὲς ἐνεργεῖες τοῦ Θεοῦ, ἡ πρόνοια, ἡ φιλανθρωπία, ἡ ἀγαθότητα, κ.λπ. -οἱ ὁποῖες προέρχονται ἐκ τῆς θείας φύσεως καὶ τὴν ἴδια στιγμή παραμένουν «ἀνεκφοίτητες» αὐτῆς- ἐπιτρέπουν τὴ γνώση τῆς ὑπάρξεως τῆς θείας φύσεως: «ὅτι ἔστιν», ἀλλὰ ὄχι τὸ ποῖα καὶ πῶς εἶναι ἡ θεία φύση: «οὐχ ἥτις ἐστίν». Συνεπῶς διὰ τῆς φράσεως ὁ Μάξιμος ἐπισημαίνει τὴ μὴ κατάληψη τῆς θείας φύσεως: «ἡ μὲν ἀπηγόρευται πᾶσι», ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν ταῦτῳ μεταληπτό τῆς διὰ τῶν φυσικῶν τῆς προόδων καὶ ἐνεργειῶν, ὅπερ «ἐπήγγελλται τοῖς ἁγίοις». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ἀντιρρητικός 4*, 9, ΣΠ 3, σσ. 253, 8-13· 254, 26 - 255, 9· 257, 13-18.

19. *Πνευματικὴ διαθήκη, ιη'*, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 422, 27-28.

20. *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 102^v. Πρβλ. *Ἐπιστολὴ 40*, 157-164. Γι' αὐτὸ καὶ χαρακτηρίζει τὸν Παλαμᾶ καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ὡς πλανημένους. Βλ. *Ἐπιστολὴ 17*, 12-15: «τοὺς γὰρ τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐσιώδη μορφήν καὶ δόξαν ὁρᾶν ὑπεραλαζονευομένους κόμπους σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, διὰ πνεύματος αὐτὴν ἐκείνην ἀπερικάλυπτον, ἀπονοίας γέμοντας... καὶ πλάνης». Βλ. ἐπίσης, *Ἐπιστολὴ 37*, 103-107, ὅπου ὁ -κατ' Ἀκίνδυνον- παλαμικὸς «κομπασμὸς» περὶ ὁράσεως ἀντιπαραβάλλεται μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἀδυναμία (ὁράσεως) τῶν ὑπερτέρων ἀγγελικῶν δυνάμεων. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 1*, 3, 39, ΣΠ 1, σσ. 449, 23 - 450, 27. Περὶ τῶν παλαμικῶν θέσεων ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου θέματος, βλ. περισσότερα στὴ συνέχεια.

21. *Ἀντιρρητικός III*, 57, 39-41. Σημειωτέον πὼς ὁ Ἀκίνδυνος δὲν ἀμφισβητεῖ τὸ ὅτι προϋποτίθενται τῆς ὁράσεως ἀλλοιωμένοι ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὀφθαλμοὶ (βλ. *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 101^v-107^v), ὅμως, ἀρνεῖται τὴν παλαμικὴ ἐρμηγεία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἀλλοιωμένοι ὀφθαλμοὶ βλέπουν τὴ φυσικὴ καὶ οὐσιώδη δόξα, δηλαδὴ τὴν κατ' αὐτὸν οὐσία, τοῦ Θεοῦ. Βλ. περισσότερα στὴ συνέχεια.

τῆ θεία φύση, παρατηρεῖ, ἀλλὰ «ὁμοίωμα τῆς δόξης», ὁ Παλαμᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀλλοιωθεῖ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος καταλήγει νὰ ὁρᾷ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ -κατ' Ἀκίνδυνον τὴ θεία οὐσία²².

Ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ὅμως, δὲν κάνει λόγο καὶ ἐπουδενὶ ὑποστηρίζει τὴν ὄραση τῆς μορφῆς τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τῆς οὐσίας του. Παραπέμποντας στὸν Διάδοχο Φωτικῆς, ἐπισημαίνει πὼς ἐξάπαντος δὲν γίνεται ἀποδεκτὸ ὀτιδήποτε, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ μορφώσει τὸν νοῦ «ὡς φῶς ἢ ὡς πῦρ ἢ ὡς ἄλλο τι σχῆμα». Καὶ τοῦτο διότι, ἐπεξηγεῖ, κάθε τι ποῦ ἔχει σχῆμα ἢ μορφή εἶναι κατ' ἀνάγκη αἰσθητό: «Πᾶν γὰρ τὸ σχῆμα ἔχον καὶ μορφήν, ἐξ ἀνάγκης αἰσθητὸν ἢ φαντασία αἰσθητοῦ τινος». Ἔτσι ἡ ὄραση φωτὸς δὲν εἶναι οὔτε θέα «φωτὸς... αἰσθητοῦ» οὔτε «πεφαντασιωμένων λογισμῶν ἀνάπλασμα», ἀλλὰ θεία ἔλλαμψη²³. Τὸ εἶδος ἔπειτα, σημειώνει ὁ Παλαμᾶς, δὲν ἀφορᾷ στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ σὲ ἔλλαμψη, στὸ ἄκτιστο φῶς, τὴν ἐνέργεια δηλονότι τοῦ Θεοῦ²⁴.

Οἱ «κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν», συνεχίζει, λαμβάνουν «τὸν ἀρραβῶνά τε καὶ τὸ προοίμιον» τῆς κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» ὁράσεως τοῦ ἀοράτου, βλέποντες «τὴν αὐτοῖς ἐγγινόμενην νοερὰν αὐτοῦ καὶ ἀόρατον αἰσθήσει μόρφωσιν». Ἡ τοιαύτη ὄραση, ἡ ὁποία σαφῶς καὶ δὲν εἶναι αἰσθητὴ ὄραση τῆς μορφῆς τοῦ Θεοῦ, ἐπισυμβαίνει κατὰ πολὺ συγκεκριμένο τρόπο. Διὰ τῆς «αὐλοῦ καὶ καθαρῶς καὶ ἀδιαλείπτου» προσευχῆς, ὁ νοῦς, καθὸ «φῶς συγγενές... τῷ πρώτῳ καὶ ἀνωτάτῳ καὶ μεθεκτῷ πᾶσι καὶ ἀπολελυμένῳ τοῦ παντός φωτί», ἀνανεύει πρὸς τὸν Θεό, καί, καταλαμπώμενος ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς, μετασκευάζεται «πρὸς ἀγγελικὴν... ἀξίαν». Τότε ὁ νοῦς, παθὼν τὴ θεία

22. Ἀντιρρητικός IV, 5, 6-10· 38-56. Πρβλ. Ἀντιρρητικός IV, 11, 6-12. Ὁ Κύριλλος, στὸ ὑπὸ ἀναφορὰ χωρίο, ἐρμηνεύοντας παράλληλα τὰ *Ἰω.* 1, 18 καὶ *Ἰεζ.* 1, 28, διακρίνει τὸ ἀδύνατο, τὴ θεώρηση μὲ τὰ σαρκικά μάτια τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὸ ἐφικτὸ, τὴ συμμετρὴ ὄραση τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Βλ. *Κατήχησις* 9, 1, vol. I, ἔκδ. Reischl G. C., σσ. 238 - 240· [PG 33, 637AB]. Γιὰ τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο τὸ ὄραμα τοῦ Ἰεζεκιήλ (*Ἰεζ.* 1, 1-28) ἀφορᾷ σὲ θεοφάνεια καὶ ὄραση τῆς θείας δόξης καὶ «προφητείας εἶδος ἀπόρητον». Βλ. *Λόγος* 28, 19, ἔκδ. Galloway P., SCh 250, σσ. 138, 14 - 140, 29· [PG 36, 52AB].

23. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ἀντιρρητικός 7, 6, ΣΠ 3, σσ. 470, 13 - 472, 15. Πρβλ. ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΦΩΤΙΚΗΣ, *Κεφάλαια γνωστικά, λστ*, ἔκδ. É des Places, SCh 5, σ. 105, 8-20.

24. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὑπὲρ τῶν ἱερώς ἠσυχάζοντων, 3, 1, 27-28, ΣΠ 1, σσ. 639, 12 - 640, 22. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὑπὲρ τῶν ἱερώς ἠσυχάζοντων 2, 3, 58-59, ΣΠ 1, σ. 592, 12-28· Θεοφάνης 27, ΣΠ 2, σ. 254, 17-25· Ἀντιρρητικός 4, 9, ΣΠ 3, σ. 254, 9-12· Ἀντιρρητικός 5, 3, ΣΠ 3, σσ. 292, 6 - 293, 18. Ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει τὸ «εἶδος» μὲ βάση τὴ θεολογία τοῦ Μαξίμου: «... Ἀγέννητον εἶπε θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον τῆς θεότητος ἔλλαμψιν, ἥτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεκνήστον ἐν τοῖς ἀξίοις φανερωσιν». Βλ. *Πρὸς Θαλάσσιον*, 61, PG 90, 636B-637D· 644D.

λαμπρότητα, καθίσταται κατὰ μέθεξιν ὅ,τι εἶναι «τὸ ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν», ἀντανακλώντας «δι' ἑαυτοῦ» τὸ «κρύφιον κάλλος» καὶ τὴν «ἀπρόσιτον αὐγήν»²⁵.

Τοῦτο σημαίνει πὼς ἡ ὄραση τοῦ ἀκτίστου φωτὸς ὄχι μόνο δὲν γίνεται κατ' αἰσθητὸ τρόπο, ἀλλὰ προϋποτίθεται αὐτῆς ἡ πνευματικὴ κάθαρση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἰκάνωσή του πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Παλαμᾶς ὅτι: «(ἡ μυστικὴ καὶ θεία ἔλλαμψις) τοῖς διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ κεκαθαυμένοις τὰς καρδίας κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐγγίνεται» (πρβλ. *Μθ.* 5, 8)²⁶. Γι' αὐτὸ καί, ἀναφερόμενος στὴ διὰ φωτὸς ἐμφάνεια τοῦ Κυρίου στὸν Σαῦλο, πρὸ τῆς μεταστροφῆς του, κατὰ τὴν πορεία πρὸς τὴν Δαμασκὸν (*Πρξ.* 9, 3-4) -καὶ ἄρα πρὸ τῆς πνευματικῆς ἰκάνωσης καὶ δυνατότητας ὁράσεως τοῦ ἀκτίστου φωτὸς- παρατηρεῖ προοφυσῶς τὰ ἑξῆς:

«(τὸ ἀνέσπερον καὶ ἀδιάδοχον φῶς) ὃ καὶ Παῦλον περιλάμπαν ὕστερον, τὴν μὲν ὀπτικήν αἴσθησιν αὐτοῦ ἡμαύρωσε μὴ διενεγκοῦσαν τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος· οὐ γὰρ χωρεῖ σαρκὸς φύσις τοῦ φωτὸς ἐκείνου τὴν δύναμιν»²⁷.

Ὁ ἄνθρωπος, συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄγγελος, καθὸ κτίσματα: «ἀλλ' ἢ ἄγγελος ἢ ἄνθρωπος», καὶ ὁρῶντες κατὰ συγκεκριμένο τρόπο, δηλαδὴ «αἰσθητῶς ἢ νοητῶς», ἀδυνατοῦν νὰ δοῦν τὸ ἄκτιστο φῶς, «τὸ ὑπερανιδρυμέ-

25. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 1, 3, ΣΠ 1, σσ. 449, 22 - 450, 7. Ὁ Παλαμᾶς ἐδράζει τὶς θέσεις του σὲ Πατέρες: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 40, 5, ἔκδ. Moreschini C., SCh 358, σσ. 204, 1 - 206, 21. [PG 36, 364BC]. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Ἐπιστολὴ* 6, 5, PG 91, 429AB. Πρβλ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ., «Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», *Παλαμικά*, Θεσσαλονίκη 1998³, σσ. 261-262: «Ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ Θεοῦ “πρόσωπον πρὸς πρόσωπον” δὲν σημαίνει διὰ τὸν Παλαμᾶν θεὰν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ». ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ Ι., «Notes on the Palamite controversy and related topics, II», *GOThR* 9. 2 (1963-1964), σσ. 245-247. ΙΕΡΟΘΕΟΥ, (μητρ. Ναυπάκτου καὶ ἁγίου Βλασίου), «Ὁ Παλαμᾶς. VIII. Νηπτικὴ θεολογία, κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶ» *ΜΟΧΕ* 5 (2011), σ. 415: «Ὁ ἄνθρωπος θεοποιεῖται ὄχι δια (sic) τῆς τῶν ὁρῶμένων στοχαστικῆς ἀναλογίας, ἀλλὰ δια (sic) τῆς θεωρίας - θέας τοῦ Θεοῦ».

26. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ὅτι Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνός εἰσιν οἱ διχοτομοῦντες*, 16, ΣΠ 2, σ. 275, 3-7, ἰδία 6-7. Πρβλ. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Πάθη καὶ ἀρετὲς στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, Ἀθήνα 1986, σσ. 197-198. Ἡ πνευματικὴ καθαρὸτητα, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν τήρηση τοῦ θείου θελήματος, παραπέμπει ἐξάπαντος σὲ ἁγίους: «ὁρατὸς γίνεται τοῖς ἁγίοις ὁ θεός, ὡς θεός θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ ὁρῶμενος». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 2, 3, 31, ΣΠ 1, σ. 566, 13-14.

27. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Περὶ θεοποιῶ μεθέξεως*, 20, ΣΠ 2, σ. 154, 18-22.

νον θεῖον φῶς». Ἡ θέα τοῦ φωτός, ἐπεξηγεῖ ὁ Παλαμᾶς, μὲ ἀναφορὰ σὲ Πατέρες, γίνεται «ἐν πνεύματι», ὅταν δηλαδή μὲ τὴ δύναμη τοῦ Πνεύματος οἱ ἄνθρωποι καταστοῦν χάριτι ὅμοιοι μὲ αὐτό: «Ὁ δὲ πνεῦμα γεγονῶς καὶ ἐν πνεύματι ὄρων, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον θεάσεται, κατὰ τοὺς τῶν θεολόγων λόγους;». Ἔτσι, ὅταν οἱ ἄνθρωποι «τῆ... μεθέξει τοῦ κρείττονος ἐπὶ τὸ κρείττον μετασκευασθέντες καὶ προφητικῶς εἰπεῖν “ἀλλάξαντες ἰσχύν”» (πρβλ. Ἦσ. 40, 31), τότε βλέπουν «τὴν κρυφίτητα ἐκείνην», τὸ «θεῖον φῶς», «τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἀναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ θεοῦ»²⁸.

Διατείνεται μάλιστα ὁ Παλαμᾶς ὅτι ἡ σκέψη τοῦ Ἀκινδύνου εἶναι ἀνακόλουθη· ἐνῶ ἀρνεῖται τὴν ὄραση τῆς μορφῆς -τῆς κατ’ αὐτὸν οὐσίας- τοῦ Θεοῦ, τὴν ἴδια στιγμή δέχεται τὴν ὄραση τῆς οὐσίας διὰ μέσου κτιστῆς μορφῆς. Οἱ Πατέρες, γράφει ὁ Παλαμᾶς, ὄντως ἀποτρέπουν ἀπὸ τὶς θεωρίες, οἱ ὁποῖες ἐπισημαίνουν «δι’ αἰσθητικῆς δυνάμεως», ὅχι, ὅμως, ἀπὸ τὶς «ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν ἀληθεῖς θεοῦ θεωρίας». Ὁ Ἀκίνδυνος κάνει παραπειστικὴ χρήση αὐτῶν τῶν πατερικῶν ἐπισημάνσεων καὶ διδάσκει, λέγει ὁ Παλαμᾶς, ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ὡς δαιμονικὴ κακοτεχνία κάθε τι ποὺ φαίνεται «τοῖς ἀγωνιζομένοις» εἴτε ὡς φῶς εἴτε ὡς πῦρ. Δὲν σημειώνει, ὅμως, ὅτι ἡ κακοτεχνία τοῦ δαίμονα περιορίζεται στὴ «δι’ αἰσθητικῆς δυνάμεως» φωτοφάνεια, ὅπου τὸ φανὲν σχῆμα, «εἴτε ὡς φῶς εἴτε ὡς πῦρ», μπορεῖ νὰ μορφώσει τὸ παθητικὸ μέρος τῆς

28. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ἰπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, 2, 3, 31· 54, ΣΠ 1, σσ. 565, 23 - 566, 23· 586, 25 - 587, 3. Τὰ πατερικὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ὁ Παλαμᾶς ἐπικαλεῖται εἶναι: ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, Στρωματεῖς, 5, 1, PG 9, 28B. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον, Α΄, PG 46, 717B. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὸν μη΄ Ψαλμόν, 8, PG 29, 449C. Πρβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Πνευματολογία εἰς τὸν ἡσυχασμὸν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 34. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ., «Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου», Παλαμικά, Θεσσαλονίκη 1998³, σσ. 238-241: «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος ν’ ἀποκτήσῃ ἐμπειρίαν τοῦ ἀκτίστου φωτός διὰ τῶν ἀντιληπτικῶν του δυνάμεων. Οἱ ὀφθαλμοὶ του εἶναι τυφλοὶ διὰ παρόμοια θεάματα, ἀλλὰ δεχόμενοι τὴν δύναμιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετασκευάζονται καὶ καθίστανται δεκτικοὶ αὐτῶν...». ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., Πάθη καὶ ἀρετὲς στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἀθήνα 1986, σσ. 207-208. SINKIEWICZ R., «Gregory Palamas», La Théologie Byzantine et sa Tradition II (XIIIe - XIXe s), Corpus Christianorum, Turnhout 2002, σσ. 157-158. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤ., «Ὁ Παλαμᾶς. VII. Εὐχαριστία καὶ θέωση», ΜΟΧΕ 5 (2011), σ. 414. Βλ. ἐπίσης, CASIDAY A., «Church Fathers and the shaping of Orthodox theology», Orthodox Christian Theology, ed. CUNNINGHAM M. - THEOKRITOFF E. (2008), σ. 182, ὅπου ἀποτυπώντας οὐσιαστικὰ ὁ συγγραφεὺς τὶς θέσεις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παλαμᾶ, συμπεραίνει ἀνακριβῶς τὰ ἐξῆς: «Consequently, the Hesychasts affirmed that our material bodies can directly experience contact with God».

ψυχῆς -τόν νοῦ, «δηλονότι τὸν παθητικόν», τὴ φαντασία, ἄλλαις λέξεσι- ἐνῶ κάτι τέτοιο δὲν ἐπισυμβαίνει ὅταν ἡ ὄραση γίνεται «πνευματικῆ δυνάμει δι' ἀποκαλύψεως». Στὴ δεύτερη περίπτωση, ὅταν δηλαδή ἡ ὄραση γίνεται «πνευματικῆ δυνάμει δι' ἀποκαλύψεως», τὰ ὁρώμενα εἶναι «ὑψηλότερα» καὶ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ νοῦ, διότι «τὸν τοῦ ὁρῶντος νοῦν ἑαυτοῦ ἐξίστησιν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τὸν ὁρῶντα σχεδὸν ὅλον ἔξω ἑαυτοῦ ποιεῖται». Ἀφοῦ ὁ Ἀκίνδυνος ἀπορρίπτει, ὡς σατανικό, «πᾶν τὸ ἐν σχήματι φαινόμενον» σημειώνει ὅτι οἱ θεόπτες καὶ οἱ θεόληπτοι -καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι πὸν ἐντοπίζει ἀνακολουθία καὶ ἀντίφαση στὴν ἀκινδυνιανὴ σκέψη- εἶδαν «καὶ ὁράσεις θείας καὶ φῶς», ὅμως, «ἐν σχήμασι καὶ τύποις καὶ συμβόλοις»· τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «θεωρήθηκε» «ἐν εἴδει περιστεῶς καὶ πυρίνων γλωσσῶν», ἡ δὲ «δόξα τε καὶ θεότητα» τοῦ Θεοῦ «διὰ τοῦ θείου τοῦ σωτήρος θεοῦ σώματος»²⁹.

3. Τὸ ἰδιάζον τῶν θεοφανειῶν

Ὁ Θεός, ἀκινδυνιανῶς, εἶναι ὀλοσχερῶς ἀόρατος «ὡς ἔχει», δι' ἅπαντα τὴν κτίση: «Θεὸν ἰδεῖν καὶ μορφὴν φυσικὴν, ἣτις ποτ' ἐστίν, ὡς ἔχει, τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ πεποιημένη φύσις»· ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου, περὶ τοῦ ὅτι «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε» (Ἰω. 1, 18) ἀποτελεῖ «τὸ κεφάλαιον τῆς εὐσεβείας»³⁰.

Παρ' ὅλα αὐτὰ στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία τοῦ Ἀκινδύνου γίνεται σαφῆς ἀναφορὰ στὴ δυνατότητα θεοπτίας. Ἡ θεοπτία, ὅμως, δὲν ἀφορᾶ στὴν ὄραση τοῦ Θεοῦ· ἡ θεότητα δὲν ἐπιτρέπει οὔτε τὴν ἐλάχιστη κατανόησή της. Τὸ θεῖο, ἡ ἀσώματη θεία φύσις, δὲν ἐμφανίζεται στὰ σαρκικὰ μάτια κανενός· ὁ Θεός δὲν εἶναι σῶμα, λέει ὁ Ἀκίνδυνος, ὥστε νὰ δύναται νὰ εἶναι ὁρατός στὰ σωματικὰ μάτια³¹. Οἱ σαρκικοὶ ὀφθαλμοὶ μόνο σῶματα μποροῦν νὰ δοῦν. Ἔτσι, ἀδυνατοῦν νὰ δοῦν ὄχι μόνο τὴν ἀκτιστὴ θεία φύσις, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τοὺς ἀγγέλους:

29. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Πρὸς Ἀθανάσιον Κυζίκου*, 9-12, ΣΠ 2, σσ. 420, 8 - 423, 2. Πρβλ. *Ἀντιρρητικός 7, 15*, ΣΠ 3, σσ. 502, 20 - 503, 2. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐπισήμανση τοῦ Παλαμά δὲν ἀποτυπώνει ἐπακριβῶς τὴν ἀκινδυνιανὴ δόξα. Κατὰ τὸν Ἀκίνδυνο, τὸ ὁρώμενο, τὸ σχηματισμένο, αὐτὸ πὸν εἶδαν οἱ θεόπτες, δὲν ἦταν αἰσθητό, δὲν ἔγινε ἀληθῶς ὁρατό, ἀλλὰ θεωρήθηκε στὸν νοῦ. Περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ, βλ. ἀμέσως παρακάτω.

30. *Ἐπιστολὴ 40*, 141-151.

31. *Ἀντιρρητικός I*, 66, 30-34. Πρβλ. *Ἀντιρρητικός IV*, 40, 33-34, ὅπου κατὰ ρητορικὸ τρόπο ἐρωτᾶ: πότε ἄκουσε κανεὶς γιὰ «Θεὸν ὁρατὸν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς;».

αὐτοί, ὑποστηρίζει, γίνονται ὄρατοὶ διὰ μέσου κτιστῆς μορφῆς, δηλαδή συμβόλου³².

Ἀκριβῶς τὸ ἀντίστοιχο δοξάζει καὶ γιὰ τὴ θεία φύση. Αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι ποὺ ἐξάπαντος ἐμφαίνεται στοὺς θεόπτες³³, πλὴν, ὅμως, κατὰ πολὺ συγκεκριμένο τρόπο. Ἡ θεία φύση, ἐπεξηγεῖ ὁ Ἀκίνδυνος, δὲν προσφέρεται πρὸς θέαση γυμνή, «*ἀνευ τινὸς σωματικοῦ ἢ σωματοειδοῦς γε προβλήματος*». Τὰ προσπίπτοντα δηλαδή στὴν ἀνθρώπινη ὄραση «*εἴτε δόξα εἴτε φῶς*» δὲν εἶναι ἀκτιστό τι, ἀλλὰ τὸ κτιστὸ μέσο, τὸ ὁποῖο «*καλύπτει*» τὴ θεία φύση, «*ἐμποδίζοντας*» τὴν ἀκραιφνή ὄρασή της· ἀφοροῦν δὲ αὐτά, δηλαδή τὰ ὁρώμενα, σὲ «*σύμβολα καὶ ὁμοιώματα καὶ σωματικὰς ὑπογραφὰς καὶ ἱεροπλαστίας*»³⁴. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκλαμβάνει τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Παλαμᾶ γιὰ ὄραση «*σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς*» τῆς

32. Ἐπιστολὴ 40, 195-197· Ἀντιρρητικός I, 26, 26-29· Ἀντιρρητικός IV, 31, 23-25· Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, ff. 108^v. Ὁ Ἀκίνδυνος ἐδράζει τὴ θέση του σὲ πατερικὰ χωρία (Ἐπιστολὴ 40, 176-188), τὰ ὁποῖα, ὅμως, προσαρμύζει στὴ δική του γνωσιολογία. Ἔτσι, ἐνῶ γιὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιο, οἱ ἄγγελοι ἐμφανίζονται μὲ διάφορα σχήματα: «*ἀπλῶς πολλὰ αὐτῶν αἱ μορφαί, μία δὲ ἡ οὐσία*», δοθέντος πῶς οἱ ἀνθρώπινοι ὀφθαλμοὶ δὲν δύναται νὰ δοῦν τὴν οὐσία τους (Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, 29 (νόθο), PG 28, 616AB), ὁ Ἀκίνδυνος ἐπεμβαίνει στὸ χωρίο καὶ γράφει ὅτι «*τῶν ἀγγέλων φύσις... συμβολικῶς ὁρᾶται, ὅτε καὶ οἷς ὀφθεῖν, ἀλλ' οὐχὶ κατ' οὐσίαν*». Ἐπειτα παραθέτει ἐκτὸς τῆς συνάφειάς του χωρίο τοῦ Ἀρεοπαγίτη, ὥστε νὰ φανεῖ ὅτι ὁ νοῦς μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναταθεῖ πρὸς μίμηση καὶ θεωρία τῶν οὐρανίων ἱεραρχιῶν «*εἰ μὴ τῆ κατ' αὐτὸν ὑλαία χειραγωγία χρῆσαιτο*». Στὸ χωρίο, ὅμως, ὁ Ἀρεοπαγίτης δὲν ὁμιλεῖ γιὰ θέαση τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀναγωγή σὲ μία ἄλλη κατάσταση καὶ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία γίνεται διὰ τῆς θείας φωτοδοσίας καὶ ἀγαθοποιῶν προόδου, μὲ τὴν ἀνάλογη πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία «*κάλυψη*» ἐξοῦ καὶ τὰ σύμβολα, μέσα στὰ πλαίσια τῆς συλλειτουργίας τῆς ἐπιγείου μὲ τὴν οὐράνια ἱεραρχία. Βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας*, 1, 1-3, ἔκδ. Heil G. - Ritter A. M., *Corpus Dionysiacum II*, PTS 36, σσ. 7, 3 - 9, 15· [PG 3, 120A-124A· 128A-136C, ὅπου τὸ κείμενο μαζί μὲ τὴν παράφραση καὶ τὰ σχόλια τοῦ Παχυμέρη]. Στὴ συνέχεια ἐπικαλεῖται χωρίο τοῦ Θεολόγου, θέλοντας νὰ τονίσει πῶς ἡ θέαση τῶν ἀγγέλων γίνεται ὄχι κατὰ τὴν οὐσία τους, ἀλλὰ διὰ σωματικοῦ συμβόλου, ἀφοῦ δηλαδή παρουσιάζονται σωματοειδῆ μορφή. Ὁ Θεολόγος, ὅμως, ἀπλῶς ἐπισημαίνει πῶς ὅταν οἱ ἄγγελοι ἐμφανίζονται, «*ὅταν τυπῶνται σωματικῶς*», εἶναι λαμπροὶ καὶ φαιδροί, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ σύμβολο τῆς «*κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν καθαρότητος*». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 25, 2, ἔκδ. Mossay J., SCh 284, σ. 158, 10-12· [PG 35, 1200B].

33. Ἀντιρρητικός I, 44, 14-16: «*κατὰ πᾶσαν θεοφάνειαν... αὐτὸν φανῆναι τὸν Θεόν, τὴν ἀνωτάτω φύσιν καὶ ὑπερούσιον*».

34. Ἀντιρρητικός I, 26, 1-3· 26-32. Πρβλ. Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, ff. 89^v· 99^v· 103^v. Ὁμολογία, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 293, 170-172.

οὐσιώδους μορφῆς καὶ δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ καθ' αὐτῆς, ὡς ἐσφαλμένο· ἢ ὅποια ὄραση, «ἄνευ ὑλαίων συμβόλων», εἶναι ἀδύνατη³⁵.

Καμία συνεπῶς θεοφάνεια δὲν ἀφοροῦσε σὲ πραγματικὴ θέαση τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ· ἢ ὅποια θεωρία, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀποφαίνεται, ἦταν «μεμορφωμένη», λάμβανε δηλαδὴ τὸ Θεῖο μορφὴ σωματικῆ: «Μορφὰς περιτίθεισι τοῖς ἀμορφώτοις», γράφει, παραπέμποντας στὸν Ἀρεοπαγίτη. Τοιοιτοτρόπως, τὸ ἀμόρφωτο Θεῖο καθίσταται θεωρητό: «οὕτω γὰρ μόνως πέφυκε τὸ Θεῖον ἀνθρώποις, καὶ τοῖς ἀγιωτάτοις, ἔρχεσθαι εἰς θεωρίαν μεμορφωμένην πῶς»³⁶.

35. Ἀντιρρητικός II, 35, 25-28. Εἶναι ἀριδὴλο ὅτι γιὰ τὸν Ἀκίνδυνο τὸ σύμβολο εἶναι πράγμα πιστό καὶ αἰσθητό, γι' αὐτὸ καὶ ἀπορρίπτει διαρρήδην τὴ θέση τοῦ Παλαμᾶ περὶ τοῦ ὅτι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ φυσικὸ σύμβολο. Βλ. Ἀντιρρητικός I, 66, 26-34: Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, f. 107'. Ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει τὰ πράγματα ἐντελῶς διαφορητικά. Διακρίνει τὸ φυσικὸ σύμβολο ἀπὸ τὸ μὴ φυσικό. Τὸ μὴ φυσικὸ εἶναι καθ' αὐτὸ ὑφιστάμενο, δὲν βρῖσκεται πάντα μὲ τὸ σημαίνόμενο καὶ ἄρα εἶναι ἐτέρας φύσεως· δὲν εἶναι δηλαδὴ σύμβολο τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως εἶναι «ὁ πυρὸς ἐπιόντων πολεμίων». Τὸ δὲ φυσικὸ σύμβολο δὲν εἶναι πάντα σύμβολο, ὁμως, βρῖσκεται πάντοτε μαζὶ μὲ τὴ φύση «παρ' ἧς τὸ εἶναι ἔχει» καὶ δὲν ὑπάρχει καθ' αὐτό, ἀλλὰ περὶ τὴ φύση, ἀπὸ τὴν ὅποια ἔχει τὸ εἶναι· τοιοιτοτρόπως φυσικὸ σύμβολο τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας εἶναι ὁ ὄρθρος «ἡλίον μέλλοντος ἀνίσχει». Ἄλλαις λέξεσιν, τὸ φυσικὸ σύμβολο εἶναι σύμβολο τοῦ ἑαυτοῦ του. Τοιοῦτο φυσικὸ σύμβολο εἶναι καὶ τὸ ἄκτιστο φῶς τῆς θεότητος. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ἀντιρρητικός 4, 5, ΣΠ 3, σσ. 246, 12 - 248, 31. Πρὸβλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ I., Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τ. Α', σ. 120. Βλ. ἐπίσης, Γ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀγιοσύνης καὶ Γρηγόριος Παλαμᾶς, σσ. 73-77, ὅπου ὑποστηρίζεται πῶς ἡ παλαμικὴ διάκριση φυσικοῦ καὶ μὴ φυσικοῦ συμβόλου εἶχε ὡς ἀφετηρία τὴ στοικὴ θεωρία ἀντίστοιχα τοῦ «ἐνδεικτικοῦ» καὶ τοῦ «ὑπομνηστικοῦ» σημείου. Στὴ θεωρία αὐτὴ μάλιστα παρατίθενται γιὰ πρώτη φορὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ χρησιμοποιούμενα παραδείγματα τοῦ λυκαυγοῦς ὡς πρὸς τὸ πλῆρες φῶς καὶ τοῦ πυρσοῦ σὲ σχέση μὲ τοὺς πολεμίους. Ἡ χρῆση, ὁμως, τῆς στοικῆς διδασκαλίας, ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας, δὲν μαρτυρεῖ τυφλὴ ἐξάρτηση, ἀλλὰ τυγχάνει μεταπλασμοῦ καὶ προσαρμογῆς στὰ δεδομένα τῆς πατερικῆς διδασκαλίας, ὅπου «οἱ ἐνέργειες ἐνὸς ὄντος μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ τῆς φύσεως του». Πρὸβλ. ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, Ἄπαντα, τ. Α. Πυρρώνειων ὑποτυπώσεων Β', σσ. 88, 97 - 97, 133. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἄπαντα, τ. Β. Πρὸς Δογματικούς [Πρὸς Λογικούς Β'], σσ. 136, 151 - 138, 158· 146, 193 - 147, 195.

36. Ἀντιρρητικός I, 43, 12-25. Ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁμως, θεολογεῖ περὶ τοῦ θείου φωτὸς καὶ τῆς θέας καὶ κοινωνίας του ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ λέει ὅτι «νῦν» ἔχομε μνηθεῖ στὰ ὑπερούσια «θεουργικὰ φῶτα.. διὰ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων», διὰ τῶν ὁποίων περικαλύπτονται «αἰσθητοῖς» τὰ νοητὰ, «τοῖς οὐσί» τὰ ὑπερούσια καὶ περιτίθενται μορφῆς καὶ τύπους τὰ ἀμόρφωτα καὶ ἀτύπωτα, ἢ δὲ ὑπερφυῆς καὶ ἀσχημάτιστος ἀπλότητα πληθύνεται καὶ διαπλάττεται «τῇ ποιικιλίᾳ τῶν μεριστῶν συμβόλων». Τότε, ὁμως, συνεχίζει, «ὅταν ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενόμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωπάτης ἐφικόμεθα λήξεως», θὰ εἴμαστε «πάντοτε σὺν Κυρίῳ» (Α' Θεσ. 4, 17), θὰ βρισκόμαστε μέσα στὸ φῶς του καὶ θὰ μᾶς περιανιάξουν «φανοτάτες μαρμαρυγαῖς», κατὰ τὸν τρόπο πού οἱ μαθητὲς περιανιάσθησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους κατὰ τὴ θεία μεταμόρφω-

Οἱ θεοφάνειες, οἱ «ἐκφάνσεις τοῦ Θεοῦ», ἐκδηλώθηκαν «κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ χρόνους»³⁷, «κατὰ τινα θείαν οἰκονομίαν καὶ χρείαν»³⁸, καὶ ἀποτελοῦν κατὰ συγκατάβαση δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ -ἐξ οὗ καὶ τὸ κτιστό τους- ὑπηρετοῦν στὴ θεία οἰκονομία, καὶ -ἀναλόγως τῆς δύναμης «τῶν ὁρώντων»- παρουσιάζονται ὡς ποικίλες³⁹. Ἔτσι ἡ ὄραση φαίνεται νὰ ἀντιστοιχεῖ στὶς δυνατότητες τῶν ἀνθρώπων: «τὸν ἐφικτὸν τε καὶ θεμιτὸν αὐτοῖς τρόπον καὶ ὡς αὐτοῖς δυνατόν», ὅχι πάντως ὅλων, ἀλλὰ τῶν ἀξίων, «οἷς εὐσεβῆς ἢ διάνοια»⁴⁰. Ἡ δύναμη, ὅμως, «τῶν ὁρώντων», ἡ ὅποια ἰκανότητά τους νὰ «χωρέσουν» τὴν ἔλλαμψή⁴¹, ἐνισχύεται ὑπὸ τοῦ Πνεύματος· προϋποτίθεται τῆς ὁράσεως, παρατηρεῖ ὁ Ἀκίνδυνος, ἡ ἀλλοίωση τῆς ὀπτικῆς δύναμης ὑπὸ τοῦ Πνεύματος:

«διαφοροὶς ὁράσεσιν ὄφθαι τὸ Θεῖον τοῖς παλαιοῖς καὶ οὕτως αἰεὶ φαίνεται οἷς ἂν εἰς ὄψιν ἔλθῃ, καὶ τὴν ὁπωσοῦν ἡλλοιωμένην τῷ Πνεύματι»⁴².

Ἄρα, διατείνεται ὁ Ἀκίνδυνος, ὁ μόνος τρόπος νὰ θεαθεῖ ὁ Θεός, «ἐν μορφῇ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς» εἶναι εἴτε διὰ σώματος, ὅπως στὸν ἐνανθρωπήσαντα, εἴτε ἀφοῦ λάβει σωματικὸ εἶδος, κατὰ πῶς ἐμφανίστηκε τὸ Πνεῦμα στὸν

ση καὶ θὰ μετέχουμε τῆς νοητῆς φωτοδοσίας τοῦ Θεοῦ «ἐν ἀπαθεί καὶ ἀύλω τῷ νῷ». Βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, 1, 4, ἔκδ. Suchla B. R., *Corpus Dionysiacum I*, PTS 33, σσ. 113, 12 - 115, 1· [PG 3, 592AC]. Ὁ Παλαμᾶς κάνει χρῆση τῆς ἐν λόγῳ ἀρεοπαγιτικῆς συνάφειας γιὰ νὰ στήσῃ τὸ ἄκτιστο τῆς λαμπρότητας τῆς θείας φύσεως καὶ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ἀκινδυνιανὴ κατηγορία περὶ τοῦ ὅτι πρεσβεύει δύο ἄκτιστες θεότητες. Βλ. Ἀντιρρητικός 6, 36, ΣΠ 3, σσ. 412, 26 - 413, 8.

37. Ἀντιρρητικός II, 50, 6-7. Ὁμολογία πρὸς τὴν δέσποιναν, β', ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Vrepols, σ. 306, 7-10.

38. Ἐπιστολή 50, 19-20.

39. Ὁμολογία, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Vrepols, σ. 293, 171-174: «τὰς διαφοροὺς θεοφανείας ἐν ποικίλαις οἰκονομίαις Θεοῦ καὶ συγκαταβάσεσι θεουργηθείσας καὶ πρὸς τὴν δύναμιν τῶν ὁρώντων ἀναλόγως ποικιλομένης».

40. Ἐπιστολή 62, 135-138. Τὸ τελευταῖο τμήμα τῆς φράσης «ὡς αὐτοῖς δυνατόν», προέρχεται ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο (*Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην*, 15, PG 59, 98). Βλ. τὴν ἐρμηγεία τοῦ ἀντίστοιχου χρυσοστομικοῦ χωρίου πρὸ κάτω.

41. Ὁμολογία, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Vrepols, σ. 292, 142-147. Πνευματικὴ διαθήκη, ια', ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Vrepols, σ. 409, 42-45.

42. Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, ff. 101^v· 107^v.

Πρόδρομο και τούς Ἀποστόλους⁴³. Αυτό που ὁ Ἀκίνδυνος ὀνομάζει σωματικό εἶδος ἀφορᾷ στο ἄσχημα που γινόταν ὄρατο κατὰ τὴ θεοφάνεια, τὴν ὁποία βέβαια δὲν ἐντοπίζει μόνο στὴ μετὰ τὴν ἐνανθρώπηση περίοδο· κατὰ τὸν αὐτὸ τρόπο, παρατηρεῖ, «ᾧφθη Κύριος τοῖς ἀγίοις προφήταις νῦν μὲν ἐπὶ θρόνου καθήμενος (Ἦσ. 6, 1), νῦν δὲ ἠλέκτρινος (πρβλ. Ἰεζ. 1, 4), νῦν δὲ πυρίμορφος (πρβλ. Ἰεζ. 3, 2-3), ἄλλοτε δὲ ἄλλοις»⁴⁴. Σχηματοποιημένες, ἐπομένως, ἦταν ἅπασες οἱ θεοφάνειες, οἱ «ἐκφάνσεις» τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὶς χαρακτηρίζει· ὅτι δηλαδή «ἐφάνη» στοὺς προφήτες κατὰ τὴν παλαιὰ οἰκονομία, στὸν Μωϋσῆ, τὸ πῦρ στὴ φλεγόμενη καὶ μηδόλως καιόμενη βάτο (Ἰεζ. 3, 2-3), ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, τὸ πῦρ, ἡ νεφέλη, ὁ γνόφος (Ἰεζ. 19, 18· 20, 21· 24, 15-18) καὶ στὴ «σκηνὴ μαρτυρίου» ἢ νεφέλη (Ἰεζ. 33, 9· 40, 28), στὸν Ἰεζεκιὴλ πύρινο καὶ ἠλέκτρινο «ὁμοίωμα ἀνδρός» (Ἰεζ. 8, 2), στὸν Δανιὴλ ὁ πολιοῦς καὶ πρεσβύτης (Δαν. 7, 9), στὸν Ἡλία «φωνὴ αὔρας λεπτῆς» (Γ' Βασ. 19, 12), καὶ ὅτι θεωρήθηκε μετὰ τὴν ἐνανθρώπηση, ἢ περιστερὰ κατὰ τὴ βάπτισι (Μθ. 3, 16· Μρ. 1, 10· Λκ. 3, 22· Ἰω. 1, 32), οἱ πύρινες γλῶσσες κατὰ τὴν Πεντηκοστή (Πρξ. 2, 3), τὸ φῶς στὴν ἐπὶ τοῦ Ὁρους Μεταμόρφωσι (Μθ. 17, 2· Μρ. 9, 2-3· Λκ. 9, 29), ἀποτελοῦσαν πάμορφα καὶ παντοδαπὰ σχήματα καὶ ιδέες (μορφές)⁴⁵.

43. Ἀντιρρητικός III, 93, 82-87: «οὐκ ἔσθ' ἑτέρως ἰδεῖν Θεὸν ἐν μορφῇ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ὅτι μὴ διὰ σώματος ἢ ὀπωσδήποτε σωματικῶ γε εἶδει, κατὰ τὸ λόγιον, δι' οὐπερ ᾧφθη τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καὶ τῶ βαπτιστῇ τοῦ Χριστοῦ καὶ Προδρόμῳ καὶ τοῖς θείοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ». Βλ. ἐπίσης, Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, ff. 109^v - 110^v. Πρβλ. PETERSON M., «Gregory Palamas», *The New Westminster Dictionary of Church History*, vol. 1, ed. BENEDETTO R. (2008), σ. 285: «Akindynos maintained that God is one with his essence, so that any vision of God... was either a vision of the divine essence itself or of its created manifestations».

44. Ἀντιρρητικός I, 43, 1-4.

45. Ἀντιρρητικός II, 52, 1-21. Πρβλ. Ἀντιρρητικός I, 41, 1-8· Ἀντιρρητικός I, 44, 23-29· Ἀντιρρητικός II, 56, 9-14. Τὴν ἀντίληψή του ὁ Ἀκίνδυνος γιὰ τὴν ἔλευση -ὡς σωματικοῦ εἶδους- τοῦ Πνεύματος κατὰ τὴν Πεντηκοστή τὴν ἐπιρρῶννει μὲ παράθεμα ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο: «Ἐδει γάρ, φησίν, Υἱοῦ σωματικῶς ἡμῖν ὁμιλήσαντος, καὶ αὐτὸ φανῆναι σωματικῶς» (Ἀντιρρητικός I, 44, 28-29). Τὸ χωρίο, ὅμως, μόνο φραστικά μπορεῖ νὰ ἀντιστοιχηθεῖ μὲ τὶς ἀντίληψεις του. Ὁ Θεολόγος ὁμιλεῖ καὶ λέει ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐνεργοῦσε καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἐνανθρώπηση· μετὰ τὴν Ἐνανθρώπηση ἐνεργοῦσε ἐπὶ τῶν μαθητῶν «τρισῶς, καθ' ὅσον οἶοί τε ἦσαν χωρεῖν»· πρὸ τοῦ πάθους καὶ «ἀμυδρῶς», μετὰ τὴν Ἀνάστασι καὶ «ἐξυπνότερον» καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοῦς ἀνάληψι «τελεώτερον». Τὸ δὲ «τελεώτερον» ἐπεξηγεῖται ἀπὸ τὸν Θεολόγο, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι πλέον τὸ Πνεῦμα δὲν ἦταν ἐνεργεῖα παρὸν, ὅπως πρότερον, ἀλλὰ, ὅπως θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ: «ὡς ἂν εἶποι τις», κατὰ τρόπο ἀμεσότερο καὶ οὐσιαστικότερο, «οὐσιωδῶς... συγγινόμενόν τε καὶ συμπολιτευόμενον»· καὶ ἐπάγει τὴ φράσι πού ἐπικαλεῖται ὁ Ἀκίνδυνος: «Ἐπρεπε γάρ, Υἱοῦ σωματικῶς ἡμῖν ὁμιλήσαντος, καὶ αὐτὸ φανῆναι σωματικῶς».

Οἱ διάφοροι τοῦτοι τρόποι ἐμφάνειας, θεολογεῖ ὁ Ἀκίνδυνος, ὅπου τὸ «ἄμορφον οὐσιωδῶς καὶ ἀνείδεον» Θεῖο καθίσταται «πολύμορφον... καὶ πάμορφον συμβολικῶς καὶ ἀλλοτριῶς αὐτοῦ», ἀποδεικνύουν ἀκριβῶς τὴ μὴ ὑπαρξὴ ἕτερου τῆς θείας φύσεως -καὶ μάλιστα ὄρατοῦ- φωτός· ἐὰν ὑπῆρχε, ὅλοι οἱ θεόπτες φῶς θὰ ἔβλεπαν καὶ οὐχὶ ὅτιδήποτε ἄλλο⁴⁶.

Ἐρμηνεύοντας ὁ Ἀκίνδυνος τὴν ἄρνηση τοῦ Θεοῦ σὲ ἀνάλογο αἴτημα τοῦ Μωυσῆ νὰ τὸν δεῖ: «οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται» (Ἔξ. 33, 20), καί, ἐπεμβαίνοντας διὰ προσθήκης στὸ χωρίο, διατείνεται πὼς ἡ ἀπόκριση δίδεται «διὰ συμβόλων»: «οὐδεὶς ὄψεται μου τὸ πρόσωπον καὶ ζήσεται, αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ συμβόλων εἶπε». Ἡ τελευταία περίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἀκινδυνιανὴν προσθήκη, ὥστε νὰ τονιστεῖ ἀφ' ἑνὸς τὸ ἀκατάληπτο τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ τρόπος τῆς θεοφάνειας: δὲν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ δεῖ τὸν Θεό, τὸ πρόσωπό του, κάτι ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἐπισημαίνει, «διὰ συμβόλων», στὸ πλάσμα του. Δίχως ἄλλο, ὅμως, ἢ κατ' Ἀκίνδυνον θεοπτία δὲν εἶναι ἀληθινή, ἀφοῦ παρεμβάλλεται μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου τὸ «κάλυμμα» τῆς θείας φύσεως, δηλαδή τὰ κτιστὰ σύμβολα⁴⁷.

Ἡ ἀκινδυνιανὴ ἐρμηνεία δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴ διήγηση τῆς Ἐξόδου, ὅπου ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ μὲ τὸ πλάσμα του «ἐνώπιος ἐνωπίω, ὡς εἰ τις λαλήσει πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον» (Ἔξ. 33, 11). Ἐρμηνεύοντας ὁ Παλαμᾶς, τὴ συγκεκριμένη συ-

Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος 41, 11*, ἔκδ. Moreschini C., SCh 358, σσ. 338, 1 - 340, 28· [PG 36, 444AC].

46. *Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 101^v: «τίνος ἕνεκα διαφόροι ὁράσειν ὄφθαι τὸ Θεῖον... εἶπερ οἰκείαν ἔχει καὶ οὐσιώδη μορφήν καὶ δόξαν φῶς ὄρατὸν ὅπως οὖν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς; Εἰ γὰρ τοῦτο ἦν, πᾶσιν ἂν οἷς ἐώραται πῶποτε φῶς ἐώρατο καὶ οὐδὲν ὄλως ἕτερον, ἀμυδρότερον μὲν καὶ λαμπρότερον κατ' ἀξίαν ἐκάστω, φῶς δ' ὅμως μόνον, ἀλλ' οὐχ ὡς πῦρ οὐδ' ὡς ἤλεκτρον».

47. *Ἐπιστολή 40*, 141-146· 173-181. Πρβλ. ΒΟΙΑΔΗΝ Τ., «Meriston Symbolon», *Synthesis Philosophica* 39/1 (2005), σ. 62. Σὲ ἄλλο δὲ σημεῖο τοῦ ἔργου του ὁ Ἀκίνδυνος ἐπιχειρεῖ λογικὰ καὶ κατ' ἀντιρρητικὸν τρόπον νὰ ἀποδείξει ἄτοπο τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ τῆς ὁποίας ὁράσεως τοῦ Θεοῦ στὸν Μωυσῆ (Ἔξ. 33, 20). Λέγοντας ὁ Θεὸς «πρόσωπον», ῥωτάει τὸν Παλαμᾶ, ἐννοοῦσε τὴν ἑαυτοῦ φύση καὶ οὐσία ἢ τὴ φυσικὴ καὶ οὐσιώδη του δόξα; Στὴν πρώτη περίπτωση ταυτίζεται ἡ φύση μὲ τὸ πρόσωπο -«τὸ οὕτω λεγόμενον», διευκρινίζει, «οὐχ ὡς ὑπόστασις»- καὶ ἄρα δὲν ὑπάρχει ἢ -κατὰ Παλαμᾶ- ὄρατὴ φυσικὴ αὐτοῦ δόξα. Ἐὰν πάλι τὸ «πρόσωπον» ταυτίζεται μὲ τὴ φυσικὴ καὶ οὐσιώδη του μορφήν καὶ δόξα τότε πάλι αὐτὴ εἶναι ἀόρατος. Ἄρα, ἐπάγει, ὁ Παλαμᾶς βρῖσκεται σὲ πλάνη: «πῶς ἦν ὡς ἀδύνατον ἰδεῖν ἀπειπε Μωυσεὶ τῷ τοσοῦτῳ θεόπτη», γράφει, ἀπευθυνόμενος στὸν Παλαμᾶ, «σοὶ ταύτην δείκνυσιν ὅτε θέλεις, καὶ τίθησι θεατὴν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς;». Βλ. *Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 101^v.

νάφεια τῆς θεοφάνειας: «καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν ἐνώπιος ἐνώπιω... οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται...» (᾽Εξ. 33, 11· 20), μὲ ταυτόχρονη ἐπίκληση τῆς ἀντίστοιχης θεοφάνειας στὸν Ἰακώβ: «εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ» (Γέν. 32, 30), παρατηρεῖ ὅτι τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ «ὀρώμενον», ἀλλὰ καὶ «μηδέποτε ὀρώμενον». Τὸ «ὀρώμενον» ἀφορᾷ στὴν ἐνέργεια καὶ χάρις τοῦ Θεοῦ, στὴν «ἐπὶ τοὺς ἀξίους ἐπιφάνειαν» αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ «μηδέποτε ὀρώμενον» στὴν «ὑπὲρ πᾶσαν ἔκφρασιν καὶ ὄρασιν» φύση τοῦ Θεοῦ⁴⁸.

Ἡ μὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας, χάριτος καὶ δόξης, δὲν ἐπιτρέπει στὸν Ἀκίνδυνο νὰ θεωρήσει ὅτι ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ἐπικοινωνίας τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο. Τοῦτο τὸ ἐπισημαίνει, ἐπιχειρώντας τὴν ἴδια νοηματικὴ ἀλλαγὴ τοῦ βιβλικοῦ κειμένου (᾽Εξ. 33, 20), καὶ στοὺς Ἰάμβους, ὅπου ἐκεῖ ὁ Θεὸς τρόπον τινὰ ὁμιλεῖ καὶ λέει:

«... ἰδεῖν οὐδεὶς ἔχει
οὐκ εἶδος, οὐ πρόσωπον, οὐ μόρφωμά μου·
οὐ ζήσεται γὰρ ὅς με τολμήσει βλέπειν»⁴⁹.

Ἐδῶ, ἡ ἀντωνυμία «με» συνοψίζει τὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ὑποκείμενο τῆς ὁράσεως εἶναι ὄχι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὅπως ὑπάρχει κατὰ τὴν ἀπόρρητή του φύση. Ἐξοῦ καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ἀκινδύνου νὰ παραβλέπει τὴν ὄλη συνάφεια τοῦ κειμένου τῆς Ἐξόδου καὶ νὰ ἀποσιωπᾷ τὴν ἀναφορὰ στὴ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὄραση τῶν «ὀπίσω» τοῦ Θεοῦ (᾽Εξ. 33, 23)⁵⁰.

48. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν*, 11-12, ΣΠ 6, σσ. 137, 154 - 138, 169 [PG 151, 132C-133A].

49. Ἰάμβοι, ἔκδ. Nadal J. - Benétos D., *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 221, 68-70.

50. Ἡ πατερικὴ προσέγγιση καὶ ἐρμηνεία τῆς θεοφάνειας στὸν Μωϋσῆ, ὅμως, εἶναι κομιδῆ ἀντίθετη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἀκινδυνιακή. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ ἀρετῆς ἥτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, ἔκδ. Musurillo H., GNO VII, 1, σσ. 110, 6 - 122, 3 [PG 44, 399A-409B], ὅπου παρατηρεῖ πὺς ἡ ἱστορία ἀλληγορεῖ ὅτι τὸ Θεῖο εἶναι ἀκατάληπτο κατὰ τὴ φύση του, πέτρα καὶ χεῖρ Θεοῦ ὁ Υἱός, ἐνῶ ὅπῃ τῆς πέτρας, ἡ οὐράνιος κατοικία: «... Παιδεύεται γὰρ διὰ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ Θεῖον, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀόριστον, οὐδενὶ περιειργόμενον ἔραται. Εἰ γὰρ ἐν τινὶ πέτρατι νοηθεῖ τὸ Θεῖον, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὸ μετ' ἐκεῖνο συνθεωρηθῆναι τῷ πέρατι... (ἡ πέτρα δὲ ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ἡ παντελής ἀρετή), ὅσω μᾶλλον ἐδραῖος ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀμετακίνητος κατὰ τὴν συμβουλήν τοῦ Παύλου γίνεται, τοσούτῳ θᾶπτον διανύει τὸν δρόμον... Τὴν δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας ἐπαγγελάμενος στάσιν, τὸν τρόπον τῆς θείας ἐκείνης σταδιοδρομίας αὐτῷ ὑποδείκνυσι. Τὸ δὲ ἐν τῇ πέτρᾳ χώρημα, ἣν ὀπὴν ὀνομάζει ὁ λόγος, καλῶς ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τοῖς ἰδίους λόγοις

Τὴν ἀντίληψή του ὁ Ἀκίνδυνος περὶ τοῦ ὅτι οἱ διάφορες ἐμφανίσεις τοῦ Θείου, σπὸν Μωϋσῆ, τὸν Ἰεζεκιήλ, τὸν Δανιήλ, ἢ διὰ σαρκός, ἢ ἐν γλώσσαις πυρός, ἦταν ἐκφάνσεις, τύποι καὶ σχήματα, ἦταν, ἄλλαις λέξεσιν, μορφές, διὰ τῶν ὁποίων τὸ Θεῖο ἐθεωρεῖτο, πειράται -ἀνεπιτυχῶς πάντως- νὰ ἐπιρρώσει σὲ συγκεκριμένα πατερικὰ χωρία. Σημειώνει λοιπὸν ὅτι ὁ Ἀρεοπαγίτης ἀποκαλεῖ τοῦτες τὶς θεοφάνειες «ἰερὰ παραπετάσματα»⁵¹, ὁ ἱερός Χρυσόστομος τὶς θεο-

διηρημένυσεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον οὐρανίαν ἀποκεῖσθαι δι' ἐλπίδος τοῖς τὴν γῆϊνην σκιήν διαλύσασσι λέγων... χεῖρ δ' ἂν εἴη τοῦ Θεοῦ ἢ δημιουργικῆ τῶν ὄντων δύναμις, ὁ μονογενῆς Θεός, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ὃς καὶ τοῖς τρέχουσι τόπος ἐστίν, ὁδὸς τοῦ δρόμου γινόμενος, κατὰ τὴν ἰδίαν φωνήν, καὶ πέτρα γίνεται τοῖς βεβαίοις, καὶ οἶκος τοῖς ἀναπαυομένοις...». ΘΕΩΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, Εἰς τὴν Ἑξοδον, ξη', PG 80, 293BC: «τῶν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἠρώσθη (ὁ Μωυσῆς), καὶ τὴν ἀθέατον φύσιν ἰδεῖν ἐπεθύμησεν· ἀλλὰ μεμάθηκεν, ὡς ἐκείνην ἰδεῖν τὴν οὐσίαν ἀδύνατον. Τὸν Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν· τὰς δὲ θείας οἰκονομίας τε καὶ ἐνεργείας· οὕτω γὰρ προσήκει νοεῖν τοῦ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια· θεωρῆσαι δυνατὸν τοῖς κατὰ Μωσέα τελείοις τὴν ἀρετήν· καὶ οὐδὲ τούτοις ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' εἰς τὴν πέτραν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τεθειμένοις». ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, Εἰς τὴν Ἑξοδον, PG 87A', 669B-681B: «... Παρόντι γὰρ παρῆν, αἰσθητὸν οὐκ ἔχων πρόσωπον ὁ Θεός, ἀλλὰ θεοπτίας ἢ ἀκοῆ καὶ ὁ λόγος...». Ἀντίστοιχα καὶ ὁ Καλόθετος ἐρμηνεύει «τὰ ὀπίσω» τοῦ Θεοῦ, ὡς τὴ μεθεκτὴ δόξα του, τὸ δὲ «πρόσωπο» ὡς τὴν ἀνενόητη οὐσία. Βλ. ΙΩΣΗΦ ΚΑΛΟΘΕΤΟΥ, Βίος ὁσίου Γρηγορίου, 8, ἔκδ. Δ. Τσάμη, σ. 510, 223-232.

51. Ἀντιρρητικός I, 26, 1-8. Μὲ βάση τὸ ἀρεοπαγτικὸ χωρίο: «Καὶ γὰρ οὐδὲ δυνατὸν ἐτέρωσ ἡμῖν ἐπιλάμψαι τὴν θεαρχικὴν ἀκτίνα, εἰ μὴ τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἀναγωγικῶς περικεκαλυμμένην», ὑποστηρίζει ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῆς θεαρχικῆς ἀκτίνας, δηλαδὴ τῆς -κατ' αὐτόν- θείας φύσεως, παρεμβάλλονται, ἐν εἴδει παραπετάσματος, τὰ συμβόλα, τὰ καὶ κτιστά. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἀκινδύνου δὲν συμφωνεῖ πάντως μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Παχυμέρη καὶ τοῦ Μαξίμου· ἡ θεαρχικὴ ἀκτίνα -ἢ ὁποία δὲν εἶναι ἡ κατ' Ἀκίνδυνον οὐσία, δηλαδὴ ἡ ὑπερουσίος ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐκ Θεοῦ φωτοδοσία ἢ φωτοχυσία- ἐπιλάμπει στοὺς ἀνθρώπους «διὰ τινων παραπετασμάτων», τὰ δὲ παραπετάσματα ἀφοροῦν στὰ «σωματικῶς περὶ Θεοῦ λεγόμενα». Βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΤΟΥ, Περὶ τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας, 1, 1-2, ἔκδ. Heil G. - Ritter A. M., *Corpus Dionysiacum II*, PTS 36, σσ. 7, 3 - 9, 15' [PG 3, 120A-133A, ὅπου τὸ κείμενο μαζί μὲ τὴν παράφραση τοῦ Παχυμέρη]. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας, 1, 1-3, PG 4, 29A-36B. Ἀλλὰ καὶ ὁ Παλαμάς, στὴν ὅλη συνάφεια τοῦ ἀρεοπαγτικοῦ κειμένου, διαβάζει τὴν ἄκτιστη θεία ἐνέργεια. Βλ. Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 1, 3, 5, ΣΠ 1, σ. 414, 11-21· Περὶ θείων ἐνεργειῶν, 30, ΣΠ 2, σ. 118, 1-7. Βλ. ἐπίσης, τὰ ὅσα σημειώνει ὁ Δαμασκηνός: «Ὅσα τοίνυν περὶ θεοῦ σωματικώτερον εἴρηται, συμβολικῶς ἐστί λελεξιμένα, ἔχει δὲ τινα ὑψηλοτέραν διάνοιαν· οἱ διάφορες ἐνεργείες τοῦ Θεοῦ δηλώνονται μὲ τὸ ὄπλο, λέξεις καὶ ἔννοιες ποὺ ἔμεις μπορούμε νὰ κατανοήσουμε, π.χ. ἡ ἐποπτικὴ δύναμις καὶ τὸ ἀλάθητο τῆς γνώσεώς του, δηλώνονται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν βλεφάρων καὶ τῆς ὀράσεως, κ.ο.κ. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδοσις ἀκριβής, 1, 11, ἔκδ. Kotter B., *Die Schriften des Johannes von Damaskos, II*, PTS 12, σσ. 33, 2 - 34, 43' [PG 94, 841A-844B]. Τὴν ἀντίληψη τοῦ Ἀκινδύνου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κρίνει καὶ ὁ Καλόθετος, σημειώνοντας πὺς γι' αὐτοὺς ἡ θεότητα, ἄνευ «τύπων καὶ συμβόλων» κηρύττεται ὡς παντελῶς ἀθεώρητη. Βλ. ΙΩΣΗΦ

ρεῖ ὡς «σωμάτων σχηματισμούς»⁵², ἐνῶ γιὰ τὸν Μ. Βασίλειο αὐτὲς εἶναι «ὑπογραφαὶ σωματικαὶ καὶ σχήματα καὶ τύποι»⁵³.

Διερμηνεύοντας ἔτι περισσότερο τὴ θεολογικὴ του ἀντίληψη ὁ Ἀκίνδυνος λέγει πὼς ἡ ἐμφάνεια τοῦ Θεοῦ, πᾶσα θεοφάνεια, εἴτε πρὸ τῆς χάριτος, στὴν Παλαιὰ Διαθήκη εἴτε «μετὰ τὴν χάριν», στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἡ ὁποία προσπίπτει «ὀπωσδήποτε» εἰς σωματικὴ ὄψη καὶ βέβαια ἀφορᾷ «τὴν ἀνωτάτω φύσιν καὶ ὑπερούσιον», δὲν ἦταν πραγματικὴ ὄραση. Ἐπικαλούμενος τὴ φράση τοῦ Ὁσηέ: «ἐγὼ ὀράσεις ἐπλήθυνα καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὁμοιώθην» (Ὡσ. 12, 11), διαπιστώνει ὅτι ὁ φανεὶς Θεὸς τυπώνεται στό, ἢ τυπώνει τό, ἡγεμονικὸ ἢ

ΚΑΛΟΘΕΤΟΥ, Λόγος 4, 53, ἔκδ. Τσάμη Δ., σ. 198, 1124-1131. Ὁ δὲ Κάλλιστος γράφει πὼς ὁ Ἀκίνδυνος «τὰς θεοφανεῖας... ἐλοιδορεῖ παραδειγματίζων καὶ κακῶς φρονῶν, φάσματα λέγων εἶναι ταύτας, καὶ ἰνδάλματα, καὶ παραπετάσματα». Βλ. ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ, *Εἰς τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν νηστειῶν*, Patm. 366, f. 415'.

52. Ἀντιρρητικός I, 43, 9-10. Ὁ Χρυσόστομος, ὁμως, δὲν λέει αὐτὰ πού ὁ Ἀκίνδυνος διατείνεται, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα, ἀφοῦ ὁμιλεῖ γιὰ τὸ ἀπρόσιτο τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Οὔτε χαρακτηρίζει τὶς θεοφανεῖες ὡς «σωμάτων σχηματισμούς», ἀλλὰ, ἀναφερόμενος στό ὄραμα τοῦ προφήτη Ἡσαΐα, λέει ὅτι οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις πλησίον τοῦ θρόνου κάλυπταν τὸ πρόσωπό τους, διότι δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὸ φῶς καὶ τὴν ἀστραπή πού ἐκπορεύονταν ἀπὸ αὐτόν. «Καίτοι», συνεχίζει ὁ Χρυσόστομος, «οὐκ αὐτὸ ἀκρατον ἐώρων τὸ φῶς, οὐδ' αὐτὴν ἀκραιφνὴ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ ὁρώμενα». Ἐπεξηγώντας ἔπειτα τὴν ἔννοια τῆς συγκατάβασις λέει ὅτι κατ' αὐτὴν δὲν ἐμφαίνεται ὁ Θεὸς «ὡς ἔστιν», ἀλλὰ «ἐαυτὸν δεικνύη» κατὰ πῶς δύνανται ὁ ἄνθρωπος νὰ τὸν δεῖ. Τέτοια συγκατάβασις ἦταν καὶ τὸ ὄραμα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ καθήμενου ἐπὶ θρόνου· καὶ ἦταν συγκατάβασις, διότι ὁ Θεὸς ὡς ἀπερίγραπτος οὔτε κάθεται οὔτε περιλαμβάνεται σὲ θρόνο: «σωμάτων γὰρ ὁ σχηματισμὸς οὗτος»· μόνο τὰ σώματα, ὡς ἔχοντα συγκεκριμένους ιδιότητες καὶ κάθονται καὶ περιλαμβάνονται καὶ οὐχὶ ὁ Θεός. Σαφῶς, λοιπόν, ὁ Ἀκίνδυνος δὲν ἀποδίδει ὀρθὰ τὸ νόημα τῆς χρυσοστομικῆς φράσης. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ ἀκαταλήπτου* 3, ἔκδ. Malingrey A.-M., SCh 28bis, σσ. 198, 134 - 200, 170· [PG 48, 721-722].

53. Ἀντιρρητικός II, 56, 4-6. Ὁ Μ. Βασίλειος διαψεύδει τὸν τρόπο πού ὁ Ἀκίνδυνος τὸν διαβάξει. Στοχεύοντας τοὺς Εὐνομιανούς, οἱ ὁποῖοι διατείνονταν ὅτι γνώριζαν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, λέγει πὼς κάτι τέτοιο εἶναι ἀνεφικτό καὶ ἀδύνατο· οἱ Γραφικὲς μαρτυρίες περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, οἱ «σωματικαῖς... ὑπογραφαῖς», ὅπως τὶς χαρακτηρίζει, δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται κατὰ γράμμα οὔτε νὰ γίνονται ἀποδοχὴ τους ἀβασάνιστα, διότι ἀποτελοῦν «τροπολογίαις... καὶ ἀλληγορίαις» καὶ φέρουν σὲ ἄλλες ἔννοιες. Στὴν περίπτωση πού οἱ Γραφικὲς μαρτυρίες (Ἰεζ. 8, 2· Δευτ. 4, 24· Δαν. 7, 9) ἐκληφθοῦν κατὰ γράμμα, παρατηρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος, τότε δηγεῖται κανεὶς σὲ παράλογα συμπεράσματα· θὰ θεωρήσει δηλαδὴ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ εἴτε ὕλικὴ εἴτε ποικίλη εἴτε σύνθετη. Ἡ μόνη γνώση πού μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποκομίσει περὶ τοῦ Θεοῦ ἀφορᾷ ὄχι στό τί ἐστὶ, ἀλλὰ στό ὅτι ἐστὶ, πρᾶγμα πού ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν θείων ἐνεργειῶν. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατ' Εὐνομίον*, 1, 14, ἔκδ. Sesbouïé B., SCh 299, σσ. 220, 1 - 224, 48· [PG 29, 544A-545A].

φανταστικό τῶν ὁρώντων, ὥστε αὐτοὶ νὰ βλέπουν εἶδη ἢ μορφές σωματικῆς ἢ σωματοειδεῖς. Δὲν ἦταν ἀληθῆς, ἐπομένως, ἡ ὄραση τοῦ Θεοῦ στους προφήτες, ὅπως δὲν ἦταν στὸν Πρόδρομο καὶ τοὺς Ἀποστόλους· ἡ μόνη κατὰ πραγματικὸ τρόπο θεοφάνεια, συνεχίζει ὁ Ἀκίνδυνος, ἐρμηνεύοντας τὸ *Τίτ.* 2, 11, ἀφοροῦσε στὴν ἐπίδημία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τοῦ Λόγου: «*Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, ἣτις ἐστὶν ὁ Λόγος*». Ἡ προσληφθεῖσα σάρκα ἀπετέλεσε, τρόπον τινά, τὸ ὄχημα, ἀλλὰ καὶ τὸ παραπέτασμα τῆς θεότητας, τῆς ἴδιας τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ὡς ἀόρατη καθ’ αὐτή καὶ ἀνείδεια δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὀραθῆι ἀλλοιοτρόπως. Τὸ δεδομένο τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀληθοῦς σάρκωσης περιορίζει τὴ θεοφάνεια μόνον σὲ αὐτὴ καὶ ὄχι καὶ σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη· ὅλες οἱ ἄλλες, στὶς ὁποῖες ὁ Θεὸς δὲν σωματώθηκε «*ὥσπερ ἐν τῇ σαρκώσει*», ἀκινδυνιαῶς δὲν εἶναι πραγματικῆς καὶ ἐπιφυλάσσεται γι’ αὐτὲς ὁ κατ’ ὄνομα μόνον χαρακτηρισμὸς τῆς θεοφάνειας⁵⁴.

Τὴν κατὰ τὸν τοιοῦτο τρόπο, διὰ κτιστῶν δηλονότι συμβόλων, ὄραση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ στὸν νοῦ καὶ τὴ φαντασία, ἐδράζει ὁ Ἀκίνδυνος σὲ διάφορα πατερικὰ χωρία. Τὰ χωρία αὐτὰ τὰ ἀναγιγνώσκει μὲ ὄρους τῆς δικῆς του θεολογικῆς ἀντίληψης, δηλαδὴ τοῦ ταῦτοῦ φύσεως, ἐνέργειας, δύναμης καὶ δόξης, καὶ σύστοιχα διαβάζει σὲ αὐτὰ τὸ ἀδύνατο τῆς ὀράσεως τοῦ Θεοῦ μὲ τὰ σωματικὰ μάτια.

Κατὰ πρῶτον, σὲ χρυσοστομικὸ χωρίο διαβάζει τὴν ὄραση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ σύστοιχα μὲ τὴ δυνατότητα τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ κατὰ συγκατάβαση καὶ πάντοτε «*κατὰ διάνοιαν*»⁵⁵. Μὲ βάση ἔπειτα χωρίο τοῦ Γρηγορίου Θεολό-

54. Ἀντιρρητικός I, 44, 6-27. Πρβλ. Ἀντιρρητικός IV, 5, 11-15· Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων, Μοναχ. gr. 223, f. 110'. Βλ. ἐπίσης, Ἐπιστολὴ 50, 18-19· 54-66, ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι ὁ τριαδικὸς Θεὸς, ὡς ἀκτιστο φῶς, «*παντὸς ὀρατοῦ φωτὸς φωτεινότερον*», ἔτερο τοῦ ὁποῖου δὲν ὑπάρχει, φωτίζει «*θεϊκῶς*» τοὺς ἁγίους. Τοῦτο, ὅμως, τὸ φῶς δὲν εἶναι φυσικῶς ὀρατό, δὲν εἶναι δηλαδὴ ὀρατὸ στους σωματικούς ὀφθαλμούς, ἐναστράπτει δὲ «*τοῖς οἰκείοις ἐρασταῖς*», ὑποστηρίζει, «*ἀοράτω καὶ νοεῶν φωτοφανεία*». Σημειώτεον ὅτι τὸ χωρίο Ὡσ. 12, 11 ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο, σὲ συνάφεια μάλιστα, τὴν ὁποία ἐπικαλεῖται καὶ ὁ Ἀκίνδυνος -χωρὶς, ὅμως, νὰ ἔπεται τῶν θέσεων τοῦ ἱεροῦ πατρός. (Ὁ Nadal J., προφανῶς ἀπὸ ἀστοχία, παραπέμπει στὸ Ὡσ. 12, 10. Βλ. Ἀντιρρητικός I, 38· 44, σσ. 46· 52). Γράφει συγκεκριμένα ὁ Χρυσόστομος: «*Ἐγὼ ὀράσεις, φησὶν, ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶν προφητῶν ὁμοιώθην· τουτέστιν, Συγκατέβην, οὐ τοῦτο ὅπερ ἤμην ἐφάνην*» (Εἰς Ἰωάννην, 15, 1, PG 59, 98). Βλ. περισσότερα ἀμέσως πῶς κάτω.

55. Ἀντιρρητικός I, 38, 53-74· 84-88. Βλ. ἐπίσης, Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχον, 26, 938-970· Ἐπιστολὴ 62, 117-123. Ὁ Χρυσόστομος πάντως, δὲν παρέχει στηρίγματα στὴ θέση τοῦ Ἀκινδύνου· λέει ὁ ἱερός πατὴρ ὅτι μόνον ὁ μονογενῆς, ὄντας «*ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Πατρὸς*», ὄρα

γού υποστηρίζει ότι η θεότητα, ή θεία φύση, είναι θεωρητή όχι από τους σωματικούς οφθαλμούς, αλλά σκιαγραφείται στον νοῦ «*καὶ τοῦτο λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως*»⁵⁶. Ἐρμηνεύοντας χωρίο τοῦ Μ. Βασιλείου θεωρεῖ ὅτι σὲ αὐτὸ ἐπισημαίνεται τὸ ἀκατάληπτο τῆς δύναμης καὶ ὄχι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὥστε -συ-

τὸν Θεὸ διηνεκῶς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, ὅπως ὁ Ἡσαΐας, ὁ Ἰεζεκιήλ, ὁ Δανιήλ, ὁ Ἰακώβ, καὶ μὲν «*αὐτὸν ἐωράκασι*», ὁμοῦς, ὅ,τι εἶδαν: «*πάντα ἐκεῖνα*», δὲν ἦταν ἀντίστοιχα τῆς ὁράσεως τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ «*συγκαταβάσεως ἦν, οὐκ αὐτῆς τῆς οὐσίας γυμνῆς ὄψις*». Στὸ κάτω κάτω, ἐπισημαίνει, «*Εἰ γὰρ αὐτὴν ἐώρων τὴν φύσιν (τοῦ Θεοῦ), οὐκ ἂν διαφόρως αὐτὴν ἐθεάσατο*». Ἔτσι ὁ Θεὸς φανόταν στοὺς προφήτες, ὄχι κατὰ τὴν οὐσία, τὴν ἀπλή, τὴν ἀσχημάτιστη, τὴν ἀσύνθετη καὶ ἀπερίγραπτη, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπο πὸν αὐτοὶ μορούσαν νὰ δοῦν· ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ «*οὐ κέθηται, οὐδὲ ἔστηκεν, οὐδὲ περιπατεῖ. Ταῦτα γὰρ πάντα σωματίων*» καὶ συνεπῶς ἡ ὄραση τοῦ ἀσώματου Θεοῦ ἦταν ἀνάλογη αὐτῶν τῶν (ὄντολογικῶν) δεδομένων. Αὐτὴ ἡ ὄραση ἔλαβε χῶρα, ἐρμηνεύει ὁ Χρυσόστομος, στὸν νοῦ: «*τὴν κατὰ διάνοιαν ὄψιν... τὴν ἡμῖν δυνατὴν, καὶ τὴν ἔννοιαν τὴν περὶ Θεοῦ*». Ὁ ἴδιος τρόπος ὁράσεως τοῦ Θεοῦ ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς ἀγγέλους: «*διὰ τὴν καθαράν αὐτῶν καὶ ἀγρυπνον φύσιν οὐδὲν ἕτερον, ἀλλ' ἢ τὸν Θεὸν αἰεὶ φαντάζονται*». Ὅλες οἱ ὁράσεις τοῦ Θεοῦ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, συνεχίζει ὁ Χρυσόστομος, ἀποτελοῦσαν προγυμνασία γιὰ τὴ θεὰ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ στὸν Ἐνανθρωπήσαντα Λόγο· ἡ θεὰ βέβαια, καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἦταν ἀνάλογη τῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων: «*ὡς αὐτοῖς δυνατὸν ἦν ἰδεῖν*». Ἄρα ἡ Ἐνανθρώπησις, διευκρινίζει, δὲν σημαίνει καὶ ὄραση τῆς ἀοράτου καὶ ἀκατάληπτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ· τότε βέβαια «*ᾠφθη ἀγγέλοις (Α΄ Τιμ. 3, 16)*», ὁμοῦς, ἔνεκα τοῦ ὅτι «*πρὸ τούτου δὲ οὐχ ἐώρων αὐτὸν οὕτως, ἐπειδὴ καὶ αὐτοῖς ἀόρατος ἡ οὐσία ἦν*». Ἔτσι, ἀναφερόμενος ὁ Χρυσόστομος στὸ «*Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ*» λέει χαρακτηριστικὰ: «*μὴ θαυμάσης· ὅτι ἡ φανέρωσις διὰ τῆς σαρκὸς, οὐ μὴν κατὰ τὴν οὐσίαν γέγονεν*». Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν ἄγιον Ἰωάννην*, 15, PG 59, 97-99. Ὁ Χρυσόστομος ἐξάπαντος δὲν υποστηρίζει αὐτὸ πὸν ὁ Ἀκίνδυνος θέλει νὰ διαβάσει στὸ χωρίο, ὅτι δηλαδὴ οἱ προφῆτες «*εἶδαν*» στὸν νοῦ καὶ τὴ φαντασία τους κτιστὰ πράγματα. Αὐτὸ πὸν ἐπιθυμεῖ νὰ τονίσει εἶναι ὅτι οἱ θεοφάνειες, ἢ κατὰ ποικίλους τρόπους ὄραση τῆς θείας δόξης, δὲν ἀφορούσε στὴν ἀπερινόητη ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, σὲ αὐτὴ δηλαδὴ πὸν βλέπουν καὶ γνωρίζουν τὰ μεταξὺ τους ὁμοούσια πρόσωπα, ἀλλὰ ἦταν σύστοιχες μὲ τὴν πρὸς τοῦτο ἰκανότητα κεκαθαμένων ἀνθρώπων.

56. *Ἀντιρρητικός Ι*, 40, 2-5· 24-27. Ὁ Θεολόγος, βέβαια, δὲν ἐξυπονοεῖ ὅτι στὸν νοῦ σκιαγραφεῖται πρᾶγμα κτιστό, ὡς σύμβολο τῆς ἀπερινόητης θείας φύσης, ἀλλὰ ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἐφικτὴ γνώση τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποία προσφέρεται ὡς θεοπτία. Γράφει συγκεκριμένα ὅτι ὁ αἰεὶ ὢν Θεός, ὡς ἀκατάληπτος, ὑπέρκειται τῶν πάντων: «*πᾶσαν ὑπερεκπῖπτον ἔννοιαν, καὶ χρόνον καὶ φύσεως*». Ἡ περὶ αὐτοῦ γνώση εἶναι ἐλάχιστη· σκιαγραφεῖται ὁ Θεός, γράφει ὁ Θεολόγος, «*νῶ μόνῳ... καὶ τοῦτο λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως*». Αὐτὴ δὲ ἡ σχετικὴ ἀντίληψη περὶ τοῦ Θεοῦ προέρχεται ὄχι «*ἐκ τῶν κατ' αὐτόν (τὸν Θεόν), ἀλλὰ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν*». Ἄρα τελικὰ ὁ Θεολόγος φαίνεται νὰ ἐπιρρωννύει τὶς παλαμικὲς καὶ ὄχι τὶς ἀκίνδυνιανὲς θέσεις· τὸ γνωστὸ τοῦ Θεοῦ δὲν ἀφορᾷ στὴν ἀπερινόητη ὑπαρξὴ του, ἀλλὰ στὰ «*περὶ αὐτόν*», τὰ ὁποία θεωροῦνται καὶ ἐφικτῶς γίνονται κατανοητὰ «*νῶ μόνῳ*». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος 38*, 7, ἔκδ. Moreschini C., SCh 358, σσ. 114, 1 - 116, 22· [PG 36, 317BC]. Πρὸβλ. ἐπ' αὐτοῦ τὶς παλαμικὲς θέσεις: *Β' πρὸς Βαλαάμ*, 35, ΣΠ 1, σσ. 280, 12 - 281, 2· *Ἀντιρρητικός 4*, 11, ΣΠ 3, σσ. 259, 14 - 260, 16.

μπεραίνει- να διδαχθούμε την ταυτότητα ουσίας και δύναμης και ἄρα τὴ μὴ ὑπαρξὴ ἀνισότητος στὸν Θεό, δηλαδή ὑπερκειμένης (οὐσίας) καὶ ὑφειμένης (θεότητος - δύναμης). Ἐπιπλέον, γράφει, μετὰ τὸ νὰ μὴν χρησιμοποιεῖται τὸ «ὄρᾶν», ἀλλὰ τὸ «φαντάζεσθαι», μαθαίνουμε ὅτι ὁ Θεὸς δὲν θεωρεῖται μετὰ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ κατανοεῖται στὸν νοῦ⁵⁷. Μετὰ ἐπίκληση τέλος ἑνὸς ἀκόμη χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ Ἀκίνδυνος δυσχυρίζεται ὅτι ὁ νοῦς τῶν προφητῶν «δυνάμει κρείττων», ἰκανώθηκε, νὰ θεωρήσει θεῖες ἀποκαλύψεις, οἱ ὁποῖες παρεδείκνυαν, «δι' αἰνιγμάτων τοῦ πνεύματος», τὴ θεία φύση⁵⁸.

57. Ἀντιρρητικός I, 59, 8-14. Δίχως ἄλλο τὸ χωρίο ἀναγινώσκεται καὶ ἐρμηνεύεται βάσει τῆς θεολογικῆς τοῦ ἀντίληψης. Σὲ αὐτό, ὅμως, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ μέρος Ἐπιστολῆς πρὸς «Εὐνόμιον τὸν αἵρετικόν», ὁ Μ. Βασίλειος ἔχει πολὺ συγκεκριμένο στόχο· νὰ ἐπισημάνει στὸν παραλήπτη ὅτι ἡ ἀνθρώπινη γνώση, ἡ ὁποία ἀγνοεῖ τὴ φύση τοῦ εὐτελοῦς μύριμνα, ἐξάπαντος δὲν δύναται νὰ προσπελάσει τὸν ἀκατάληπτο Θεό. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ 16, ἔκδ. Courtonne Y., I, σσ. 46, 1 - 47, 29· [PG 32, 280B-281A].

58. Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην, 26, 971-974· Ἀντιρρητικός I, 38, 75-76. Ὁ Μ. Βασίλειος, ὅμως, στὸ συγκεκριμένο χωρίο του, ὁμιλεῖ ὄχι γιὰ θεωρία τῆς θείας φύσεως, διὰ κτιστοῦ παραπετάσματος, ἀλλὰ ἐρμηνεύει τὸν τρόπο πὸν οἱ προφῆτες προοροῦν· λέει, λοιπόν, ὅτι ἡ καθαρότητά τους ἐκ τῶν παθῶν ἔλκυσε τὴ θεία ἐνέργεια καὶ ἔγιναν «οἰονεῖς» κατοικητήρια Θεοῦ. Ἡ ἐνοίκηση τοῦ Θεοῦ δίδει θεία δύναμη καὶ ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς «εἰς κατανόησιν ὧν βούλεται θεαμάτων»· ἐξοῦ καὶ ἡ προφητικὴ ἰκανότητα. Γιὰ νὰ κάνει παραστατικά τὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα διέπουν τὴν προφητεία, ὁ Μ. Βασίλειος τὴν ἀντιστοιχίζει μετὰ τὰ κατ' ὄναρ φαντάσματα· ὅπως αὐτὰ ἀφοροῦν σὲ ἐντύπωση στὸ ἡγεμονικὸ τῆς ψυχῆς πραγματῶν πὸν δὲν ἐμπίπτουν οὔτε συλλαμβάνονται μετὰ τὴν αἰσθήσεις, ἔτσι καὶ ὁ νοῦς τῶν προφητῶν «ποτὲ μὲν ἵπαρ, ἄλλοτε δὲ ὄναρ», τυποῦται, «λόγων τε καὶ θεαμάτων». Αὐτὰ, ὅμως, οἱ λόγοι καὶ τὰ θεάματα, δὲν ἐμπίπτουν στὴν ἀντίληψη οὔτε τῶν ὀφθαλμῶν οὔτε τῶν ὠτων τους, ἀποτελώντας ἐσωτερικὴ ἐκ Θεοῦ ἀποκάλυψη. Ἔτσι, ὁ καθήμενος «ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρομένου» πὸν εἶδε ὁ Ἡσαΐας (Ἡσ. 6, 1), καθὼς καὶ ὁ ἠλέκτρινος καὶ πύρινος «παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ» (Ἰεζ. 1, 4), δὲν ἀποτελοῦσαν ἐξωτερικὰ ὑποκείμενα πὸν προσέβαλαν τὴν αἰσθήσεις τῶν ἐν λόγῳ προφητῶν· ὁ νοῦς τῶν προφητῶν «δυνάμει κρείττων», ἰκανώθηκε καὶ «ἐν θεωρίᾳ τούτων ἐγένετο». Ἡ θεία ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος παρέδειξε σὲ αὐτοὺς τὴ θεία φύση: «δι' αἰνιγμάτων τοῦ Πνεύματος τὴν θεϊαν φύσιν παραδεικνύντος»· ἀφοῦ οἱ κτιστοὶ ἄνθρωποι ἀδυνατοῦν νὰ δοῦν τὴν ἀκτιστὴ θεία φύση, ὁ Θεὸς συγκαταβαίνει καὶ ἀποκαλύπτει στοὺς πιστοὺς δούλους του, τοὺς προφῆτες, στὰ «κάτοπτρα τῆς θείας ἐνεργείας», ὅ,τι μποροῦν νὰ δοῦν σύμμετρα μετὰ τὴν δύναμει τους. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς Ἡσαΐαν 3 (ἀμφιβ.), PG 30, 121C-124C. Μετὰ βάσει τῆς θεολογίας τοῦ Μ. Βασιλείου διερμηνεύει ἔτι περισσότερο καὶ ὁ Παλαμᾶς. Ὁ τρόπος ὁράσεως τῶν προφητῶν, γράφει, διέφερε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν «καθ' ἡμᾶς φαντασία»· ἐνῶ ἡ ἀνθρώπινη φαντασία γίνεται «ἐν τῷ σωματοειδεῖ τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς», τυποῦται ἀπὸ τὰ «ἀπ' αἰσθήσεως» κινήματα, τὸ δὲ τυπούμενο ἀποτελεῖ τὸ «σχεδὸν ἔσχατον» τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ «θεία φαντασία» εἶναι κατὰ τὸ ἐντελὸς διαφοροτικὸ. Λαμβάνει χώρα στὸ «ὄντως ἀσώματον» ἡγεμονικὸ, τυποῦται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὸ «τυπούμενον» ἀποτελεῖ «τὸ κορυφαῖόν τε καὶ ἀκρότατον» τῆς λογικῆς ψυχῆς: «τὸ

4. Ἐμφάνεια καὶ ὄραση Θεοῦ κατὰ τὸν Αὐγουστῖνο⁵⁹

Ὁ Θεός, γιὰ τὸν Αὐγουστῖνο, ὑπαρκτικὰ ἀποτελεῖ οὐσία καὶ οὐδὲν ἕτερο⁶⁰, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπουδενὶ θεωρεῖται μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς⁶¹. Ἄρα, τὸ ὄρατό κατὰ τὶς θεοφάνειες, δὲν ἦταν ὁ Θεός, ἀλλὰ κτιστὰ πράγματα:

πνευμά ἐστι τὸ ἅγιον τὸ ἐφιζάνον τῷ νῷ τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὕλη χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καὶ ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τὰ μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ἡμῖν». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων 2, 3, 59, ΣΠ 1, σσ. 592, 19 - 593, 15.

59. Ἡ συνοπτικὴ ἐπισημάνση τῶν αὐγουστίνειων ἀντιλήψεων στὶς θεοφάνειες θὰ περιοριστεῖ στὰ τέσσερα πρῶτα βιβλία τοῦ *De Trinitate*, διότι, ὅπως εὐστοχα ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ, σὲ αὐτὰ ἐντοπιζοῦνται ξεκάθαρες καὶ ἀπηριτισμένες οἱ ἐπὶ τοῦ θέματος θέσεις του: «*De Trinitate represents Saint Augustines definitive response to the problem of theophanies*». Βλ. B. BUCUR, «Theophanies and Vision of God in Augustines De Trinitate: an Eastern Orthodox Perspective», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 52.1 (2008), σ. 69.

60. Βλ. ἐνδεικτικὰ, ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, I, 1, 1, σ. 35, 22: «τὴν ἀτρεπτον οὐσίαν, ἥπερ ὁ Θεός ἐστιν»· *Περὶ Τριάδος*, I, 1, 3, σ. 37, 73-75: «τὴν θείαν οὐσίαν, τὴν δίχα τινὸς οἰκειᾶς μεταβολῆς τὰ μεταβλητὰ ποιούσαν καὶ χωρὶς τινος χρονικῆς οἰκειᾶς κινήσεως τὰ ἐν χρόνῳ δημιουργούσαν»· *Περὶ Τριάδος*, I, 12, 26, σ. 97, 112-117: «Ὡσπερ ἔχει ὁ Πατὴρ ζῶν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζῶν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Οὐδὲ γὰρ ἤδη ὑπάρχοντι καὶ ζῶνι μὴ ἔχοντι δέδωκεν ἔχειν ζῶν ἐν ἑαυτῷ, ὁπότε ἐκ τούτου αὐτοῦ ὅπερ ἐστὶ ζωὴ ἐστὶ. Τοῦτ' ἐστὶν ἄρα τό· Ἐδωκε τῷ Υἱῷ ζῶν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, γεγέννηκε τὸν Υἱὸν ἀτρεπτον εἶναι ζῶν, τουτέστι ζῶν αἰώνιον»· *Περὶ Τριάδος*, I, 13, 31, σ. 115, 201-203· *Περὶ Τριάδος*, VI, 5, 7, σ. 401, 22-25: «ὁ γὰρ Θεός οὐσία καὶ ὁ Θεὸς ἀγάπη... μὴδ' ἄλλο ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ εἶναι καὶ ἄλλο τὸ μέγαν εἶναι ἢ ἀγαθὸν εἶναι»· *Περὶ Τριάδος*, XV, 17, 29, σ. 933, 73-76: «ἐν ἐκείνῃ... τῇ ἀπλῇ καὶ ἀκροτάτῃ φύσει μὴ εἶναι ἕτερον μὲν τὴν οὐσίαν, ἕτερον δὲ τὴν ἀγάπην, ἀλλ' οὐσίαν εἶναι τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀγάπην οὐσίαν». Βλ. ἐπίσης, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Letter 92*, *Saint Augustine Letters II* (83-130), translated by W. Parsons, *The Fathers of the Church*, vol. 18, New York 1953, σ. 51. Πρβλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ Ι., *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', σ. 111, ὅπου σημειώνεται ὅτι «ὁ Αὐγουστίνος εἶναι ὁ μόνος εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ θεολογήσῃ περὶ Ἁγίας Τριάδος ἄνευ Πατερικῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἔργων, βάσει μόνον τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τοῦ Πλωτίνου. Μὴ γνωρίζων τὴν Πατερικὴν θεολογίαν, ἐταύτισε τὴν θείαν οὐσίαν μετὰ τῆς θείας ἐνεργείας». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Highlights in the debate over Theodore of Mopsuestias christology and some suggestions for a fresh approach», *GOThR* 5. 2 (1959-1960), σ. 182, ὑπ. 153. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., *Πατρολογία Γ'*, ὅπ.π., σσ. 310-321. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ., «Οἱ ἀπαρχῆς καὶ οἱ προϋποθέσεις τοῦ Filioque στὴ δυτικὴ θεολογικὴ παράδοση», ὅπ.π., σσ. 121-124.

61. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, I, 13, 31, σ. 113, 167: «ἀνθρωπίνους ὀφθαλμοὺς ἀθέατον (τὴν) οὐσίαν τοῦ Θεοῦ»· *Περὶ Τριάδος*, II, 16, 27, σ. 179, 22-25· *Περὶ Τριάδος*, II, 18, 35, σ. 195, 75-76: «τοῦτ' αὐτὸ ὅπερ ὁ Θεός ἐστιν, ὃ τι ποτέ ἐστὶ τοῦτο, σωματικῶς ὄρασθαι οὐ δύναται»· *Περὶ Τριάδος*, III, 10, 24, σ. 247, 65-66: «μὴ τις οἰηθῆ τῆνικαῦτα τὸν Θεὸν τῆς δόξης κατὰ τοῦτο ὅπερ αὐτός ἐστὶ τῇ οὐσίᾳ ὀφθαλμοῖς τινος τῶν θνητῶν φανῆναι». Βλ. ἐπίσης, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Letter 92*, *Saint Augustine Letters II* (83-130), translated by W. Parsons, *The Fathers of the Church*, vol. 18, New York 1953, σ. 53.

«πάντα ἐκείνα τὰ τοῖς πατράσιν ὄφθέντα, ἡνίκα ἐκείνοις ὁ Θεὸς παρῶν ἐφαίνετο κατὰ τὴν αὐτοῦ οἰκονομίαν τὴν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις ἀρμόζουσαν, διὰ τῆς κτίσεως πρόδηλόν ἐστι γεγονέναι»⁶².

62. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, III, 10, 22, σ. 243, 8-11. Πρβλ. *Περὶ Τριάδος*, II, 15, 25, σ. 173, 14-20· *Περὶ Τριάδος*, II, 16, 27, σ. 179, 31-33: «τίς ἂν τολμήσειε λέγειν μὴ διὰ τύπων ὁμοίων τῶν ἀκείνων (τῷ Μωϋσῆϊ) φανέντων ὁρατῶς τὴν κτίσιν ὑπηρετεῖσθαι τῷ Θεῷ, ἀλλὰ τοῦτ' αὐτό, ὅπερ ὁ Θεὸς ἐστίν, ὀφθαλμοῖς τινος τῶν ἀνθρώπων φανεῖναι;»· *Περὶ Τριάδος*, III, 4, 10, σ. 217, 52-56· *Περὶ Τριάδος*, III, 9, 21, σ. 243, 113-115. Βλ. ἐπίσης, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Letter 147· Letter 148*, *Saint Augustine Letters III* (131-164), translated by W. Parsons, *The Fathers of the Church*, vol. 20, New York 1953, σσ. 204· 215-216· 232· 236. Πρβλ. τὴν εὐστοχὴν παρατήρησιν τοῦ M. R. Barnes: «*For Augustine there were no direct appearances of the Son recorded in the Old Testament, just as there were no direct appearances of the Father or Holy Spirit. What appeared in the Old Testament theophanies was created matter being used as an instrument of communication by the Trinity. What was seen was not God; it was an instrument of Gods presence An encounter with such an instrument, such as experienced by the patriarchs and prophets, was an occasion for assent to be given to that which remained unseen and only symbolized: in short, an occasion for faith in God*». Βλ. «*The visible Christ and the invisible Trinity: Mt. 5:8 in Augustines Trinitarian theology of 400*», *Modern Theology* 19:3 (2003), σ. 346. Βλ. ἐπίσης, KAFÍKOVÁ L., *Grace and the Will according to Augustine* (translated by Markéta Janebová), Brill: 2012, σσ. 224-225. ΑΖΚΟΥΛ Μ., *The influence of Augustine of Hippo on the Orthodox Church*, *Text and Studies in Religion*, vol. 56 (1990), σσ. 248-249. ΒUCUR Β., «*Theophanies and Vision of God in Augustines De Trinitate*», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 52.1 (2008), σσ. 79-80. Τὴν ἐν λόγῳ θέσιν τοῦ Αὐγουστίνου κατακρίνει ὁ GOLITZIN A., «*The demons suggest an illusion of God's glory in a form*», *Studia Monastica* 44.1 (2002), σσ. 16-17, ὑπ. 8-9. Ὁ FLOGAUS R., «*Palamas and Barlaam revisited*», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 42.1 (1998), σσ. 13-14, ὁμῶς, θεωρεῖ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Αὐγουστίνου ὀρθῆ καὶ σύστοιχῃ: «*in perfect accordance*», μὲ τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν. Τὰ δὲ χωρία τοῦ M. Βασιλείου (*Κατ' Εὐνομίον*, 1, 14, ἔκδ. Sesbouë B., SCh 299, σσ. 220, 1 - 224, 48· [PG 29, 544A-545A]) καὶ τοῦ Χρυσόστομου (*Περὶ ἀκαταλήπτου* 3, ἔκδ. MALINGREY A.-M., SCh 28bis, σσ. 198, 134 - 200, 170· [PG 48, 721-722]), τὰ ὅποια ἐπικαλεῖται εἶναι αὐτὰ πού χρησιμοποιεῖ στὴν κατὰ τοῦ Παλαμᾶ πολεμικὴ του ὁ Ἀκίνδυνος (*Ἀντιρρητικός* I, 43, 9-11). Περὶ τῶν χωρίων βλ. ἀνωτέρω. Διατείνεται μάλιστα ὁ Flogaus R. ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ Παλαμᾶς, σὲ κάποιες περιπτώσεις, παραδέχεται τὴ διὰ σωματικῆς μορφῆς ἐμφάνεια τῆς Τριάδος, κατὰ τὸ ἀντίστοιχο -γράφι- τοῦ Αὐγουστίνου. Τὰ παλαμικά δὲ χωρία (*Πρὸς Ἀθανάσιον Κυζίκου*, 12, ΣΠ 2, σ. 423, 19-21· *Ἀντιρρητικός* 7, 15, ΣΠ 3, σ. 504, 13-17) πού παραθέτει χαρακτηρίζουν μὲν τὴν «περιστερά» (Μθ. 3, 16) ὡς σύμβολο, αὐτό, ὁμῶς, παλαμικῶς δὲν εἶναι κτίσμα, ἀλλὰ ἀφορᾶ σὲ θεοφάνεια. Θεόπτης ἐν προκειμένῳ ἦταν ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἡ δὲ ὄραση, τονίζει ὁ Παλαμᾶς, ἦταν σαφῶς ἀπόρητη καὶ ἀγνωστη στοὺς ὑπόλοιπους. Τὸ ὅτι τὸ φανὲν καὶ θεωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Προδρόμου δὲν ἦταν ἀληθινὴ, δηλαδὴ κτιστὴ, περιστερὰ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι καὶ ἄλλοτε ἡ περιστερὰ λειτούργησε ὡς σύμβολο, ὁμῶς, μόνο ὑπὸ τοῦ Προδρόμου προσλήφθηκε καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς Ἅγιον Πνεῦμα: «*ἡ περιστερὰ οὐχ ἀπλῶς τοῦ θείου πνεύματος σύμβολον ὑπῆρχεν, ἀλλὰ τῆς πραότητος τοῦ πνεύματος καὶ τῶν εὐαγγελίων τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ νοητοῦ κατακλυσμοῦ. Πῶς δ' ἂν καὶ πε-*

Παρενθετικά στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί πώς ο Αύγουστίνος δεν εκφράζεται ξεκάθαρα περι της ταυτότητας των φανέντων. Τὰ χαρακτηρίζει μὲν κτιστὰ ὡποσδήποτε, ὅμως, ἀμφιταλαντεύεται -ἢ καὶ διατελεῖ ἐν συγχύσει- γιὰ τὸ ἐὰν συνιστοῦν ἀγγελοφάνειες ἢ ἀπλῶς ἐφήμερη ἐπὶ τούτῳ δημιουργία. Ἔτσι, ἀφ' ἑνὸς διατείνεται ὅτι οἱ θεοφάνειες διακρίνονται σὲ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπηση, ὡς ἀντίστοιχα ἀγγελοφάνειες καὶ ἐμφάνεια κτιστοῦ ἐφήμερου παραπετάσματος:

«Εἰ τοίνυν παρ' ἐμοῦ ζητεῖται πῶς γέγονασιν αἱ φωναὶ ἢ οἱ αἰσθητοὶ τύποι καὶ τὰ εἶδη πρὸ τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ λόγου, ἃ τοῦτο μέλλον ἔσεσθαι προετύπων, δι' ἀγγέλων ταῦτα τὸν Θεὸν ἐνηρηγμέναι ἀποκρίνομαι [...] Εἰ δὲ ζητεῖται μετὰ τὴν “τοῦ λόγου” σάρκωσιν πῶς γέγονεν ἢ ἡ τοῦ Πατρὸς φωνὴ ἢ τὸ σωματικὸν εἶδος, καθ' ὃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδείχθη, διὰ κτίσματος μὲν γεγονέναι ταῦτα οὐκ ἀμφιβάλλω. Ἀλλὰ πότερον διὰ σωματικοῦ μόνον καὶ αἰσθητοῦ, “ἢ” προσλαμβανομένου καὶ πνεύματος λογικοῦ ἢ νοεροῦ, οὐ μέντοι πρὸς ἔνωσιν ὑποστάσεως (... ὥσπερ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ὁ ἐκ τῆς παρθένου γενόμενος), ἀλλὰ μόνον πρὸς ὑπουργίαν ὡς ἐκτελέσαι τὴν δῆλωσιν, καθὰ δεῖν εἶναι ὁ Θεὸς ἔκρινε· πότερον οὖν τοῦτο ἢ ἕτερόν τι νοεῖν χρή, χαλεπὸν εὐρεῖν καὶ θρασέως δισχυρίζεσθαι οὐ συμφέρον»⁶³.

Ἀφ' ἐτέρου δὲν εἶναι σίγουρος κατὰ πόσο ὅτι ἔλαβε χώρα στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀφοροῦσε τῶντι σὲ ἐμφάνειες ἀγγέλων:

«Πότερον ὅτι εἷς τῶν πολλῶν ἦν ἀγγέλων (= ὁ φανείς στὴ φλεγόμενη βάτο), δι' οἰκονομίαν δὲ πρόσωπον ἔφερε τοῦ οἰκείου δεσπότη, ἢ κτίσματός τι προσελήφθη ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν χρεῖαν ὁρατῶς φανῆναι ὅθεν ἂν καὶ φωναὶ αἰσθητῶς ἀναδοθεῖεν δι' ὧν ἂν ἡ τηρικαῦτα τοῦ Κυρίου παρουσία, καθάπερ ἔδει, γένοιτο δῆλη

ριστερὰν ἀπλῶς ἰδὼν ὁ θεῖος βαπτιστὴς τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος κάθοδον συνῆκεν; Ἄλλ' ὅπερ εἶπον, πάντων τῶν ἀνθρωπίνῃ γλώττῃ καὶ ἀκοῇ καὶ ὄψει χωρητῶν, ὑψηλότερα τὰ θεάματα ἐκεῖνα καὶ τρόπος ἕτερος ἄρρητος ὁ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ πνεύματος τῷ θεόπτη παραστάσας». Βλ. Ἀντιρρητικός 7, 15, ΣΠ 3, σ. 504, 3-10.

63. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, IV, 21, 31, σσ. 337, 38 - 339, 64. Βλ. ἐπίσης, *Περὶ Τριάδος*, IV, 19, 26, σ. 323, 33-36.

διὰ κτίσματος ὑποκειμένου ταῖς σωματικαῖς αἰσθήσεσι τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ γὰρ εἶπερ εἷς τῶν ἀγγέλων ἦν, τίς ἂν ἐκ τοῦ ῥάσπου δισχυρίζεσθαι δύναίτο πότερον αὐτῷ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον ὡς ἀναγγέλλειν περιετέθη ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἢ αὐτῆς παντάπασι τῆς Τριάδος [...] οὐκ ἀποχρόντως καταφαίνεται ποῖον τῶν ἐν τῇ Τριάδι προσώπων, καὶ πότερον ἐν τι τούτων ἢ αὐτῆς τῆς Τριάδος ἔφερον ἐκεῖνος ὁ ἄγγελος, εἶπερ εἷς τῶν λοιπῶν ἦν ἀγγέλων. Εἰ δ' εἰς χρεῖαν τῆς παρουσίας ὑποθέσεως κτίσμα τι προσεῖληφεν, ὅπερ ἂν τοῖς ἀνθρωπίνους φανείη ὀφθαλμοῖς καὶ ταῖς ἀκοαῖς ἐνηγήσειε καὶ προσαγορευθεῖη καὶ ἄγγελος Κυρίου καὶ Κύριος καὶ Θεός...»⁶⁴.

Παρ' ὅλα αὐτά, εἴτε ἀγγελοφάνειες ἦταν οἱ ἐμφάνειες τοῦ Θεοῦ εἴτε ἐφήμερη δημιουργία, τὸ σημαντικό -αὐτὸ δηλονότι πού μᾶς ἐνδιαφέρει στὴν προκειμένη περίπτωσι, ὥστε νὰ ὑποδείξουμε ἐνδεχόμενα προδρομικὰ στοιχεῖα τῶν ἀκινδυνιανῶν ἀντίληψεων- εἶναι ὅτι τὸ φανὲν ἀποτελεῖ κτίσμα.

Ὡς ἐκ τούτου -καὶ ἐπανερχόμενοι στὴ σειρὰ παραθέσεως τῶν ἐν λόγῳ θέσεων τοῦ Αὐγουστίνου- τὰ ὑπὸ ἀναφορὰ κτίσματα ἀποτελοῦσαν σωματικὰ εἶδη καὶ μορφές καὶ σχήματα καὶ τύπους καὶ τρόπους, τὰ ὁποῖα ἐμφανίστηκαν καὶ ὀράθησαν κατὰ τὶς θεοφάνειες -στὴ φλεγόμενη βᾶτο, τὸν στυλο πυρὸς στὴν ἔρημο, στὸ Σινᾶ, στὴ δροῦ στὴ Μαμβρῆ, στὴν ὄρασι τοῦ Δανιήλ, στὴ Βάπτισι, τὴν Πεντηκοστή⁶⁵. Ἦταν δέ, τὰ κτίσματα αὐτά, τρεπτά, ὑπηρετοῦσαν δηλαδὴ

64. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 13, 23, σσ. 169, 21 - 171, 56. Βλ. ἐπίσης, *Περὶ Τριάδος*, II, 7, 13, σ. 147, 30-39· *Περὶ Τριάδος*, III, 1, 4-6, σσ. 205, 5 - 207, 42· *Περὶ Τριάδος*, III, 9, 19, σ. 235, 4 - *Περὶ Τριάδος*, III, 10, 26, σ. 255, 191. Ὁ Bucur B., ὅμως, δὲν φαίνεται νὰ ἐντοπίζει κάποιου εἶδους σύγχυσι στὴ θεολογικὴ ἀντίληψι τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἀντ' αὐτοῦ -μὲ σχολαστικὸ τρόπο- διατείνεται ὅτι σὲ αὐτὸν οἱ θεοφάνειες διακρίνονται σὲ ἄμεσες καὶ ἔμμεσες ἀγγελοφάνειες καὶ ἐμφάνειαι ἐφήμερου κτίσματος. Βλ. BUCUR B., «Theophanies and Vision of God in Augustines De Trinitate», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 52.1 (2008), σσ. 69-71.

65. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 5, 10, σ. 139, 123-136· *Περὶ Τριάδος*, II, 6, 11, σσ. 139, 6-7· 141, 17-18· 23-24· 143, 65-69· *Περὶ Τριάδος*, II, 7, 12, σ. 145, 7-12· *Περὶ Τριάδος*, II, 10, 17, σ. 155, 32-35· *Περὶ Τριάδος*, II, 11, 20, σσ. 163, 3 - 165, 21· *Περὶ Τριάδος*, II, 18, 33, σσ. 191, 5 - 193, 30· *Περὶ Τριάδος*, III, Προοίμιον, 3, σ. 203, 63-66· *Περὶ Τριάδος*, IV, 21, 30, σ. 335, 3-7· *Περὶ Τριάδος*, IV, 21, 31, σ. 339, 53-54. Πρὸβλ. BARNES M. R., «Exegesis and Polemic in Augustine's De Trinitate I», *Augustinian Studies* 30:1 (1999), σσ. 57-58. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «The visible Christ and the invisible Trinity», *Modern Theology* 19:3 (2003), σσ. 335· 343-344.

τόν Θεό, σημαίνοντας την ἐμφάνειά του καὶ ἀμέσως μετὰ παρέρχονταν⁶⁶. Σημειωτέον ὅτι ὁ Αὐγουστίνος, ἐνῶ θεωρεῖ πὼς ὅλες οἱ θεοφάνειες, ὡς σωματικὰ εἶδη, ὀράθησαν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς, διαφοροποιεῖται γιὰ τὴν ἀντίστοιχη τῆς Πεντηκοστῆς. Τὸ «ὥφθησαν αὐτοῖς» (Πρξ. 2, 3) τὸ ἐρμηνεύει ὡς ἐνδεικτικὸ πνευματικῆς ὁράσεως τῶν πυρίνων γλωσσῶν⁶⁷.

Ἔπειτα, οἱ θεοφάνειες δὲν ἀφοροῦν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸν Υἱό, δὲν εἶναι δηλονότι χριστοκεντρικές. Κατὰ τὶς θεοφάνειες, γράφει, ἐμφαίνεται ἀδιάκριτα ἢ ὅλη Τριάδα, πάντοτε βέβαια διὰ κτιστοῦ σχήματος:

«ἡμεῖς... μηδέποτε φανῆναι σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν Θεὸν μήτε τὸν Πατέρα μήτε τὸν Υἱὸν μήτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ὅτι μὴ διὰ τινος ὑποκειμένου τῆ αὐτοῦ ἐξουσία σωματικοῦ κτίσματος»⁶⁸.

Ἄν καὶ σημειώνει ὁ Αὐγουστίνος ὅτι δὲν ἐμφαίνεται ὑπόσταση⁶⁹, τὴν ἴδια στιγμή ὑποστηρίζει πὼς σὶς ἐμφανίσεις αὐτὲς κυριαρχεῖ τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρὸς⁷⁰. Ἔτσι, ὁ Πατέρας συνομίλησε μὲ τὸν Ἀδάμ, φάνηκε στὸν Ἀβραάμ καὶ

66. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 6, 11 - II, 7, 12, σσ. 143, 68 - 145, 16· *Περὶ Τριάδος*, II, 10, 17, σ. 155, 32-35· *Περὶ Τριάδος*, II, 15, 25, σ. 173, 14-20. Πρὸβλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ I., «Highlights in the debate over Theodore of Mopsuestia's christology and some suggestions for a fresh approach», *GOTHR* 5. 2 (1959-1960), σσ. 180-181. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', σσ. 107- 113. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Christ in the Old Testament and the Ecumenical Councils», *Θεολογία* 67, 3 (1996), σσ. 431-432. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Yahweh of glory according to the 1st, 2nd and 9th Ecumenical Councils», *Θεολογία* 71, 1 (2000), σσ. 133-134, ὅπου οἱ συγκεκριμένες θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου θεωροῦνται ὡς «too silly to be called heresies». AZKOUL M., *The influence of Augustine of Hippo on the Orthodox Church*, σ. 247.

67. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 6, 11, σ. 143, 43-56.

68. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 9, 16, σ. 153, 52-54. Βλ. ἐπίσης, *Περὶ Τριάδος*, II, 14, 24, σσ. 171, 3 - 173, 10· *Περὶ Τριάδος*, II, 15, 25, σ. 175, 36-39· *Περὶ Τριάδος*, II, 17, 32, σσ. 189, 123 - 191, 143· *Περὶ Τριάδος*, II, 18, 35, σσ. 195, 77 - 197, 79· *Περὶ Τριάδος*, III, 10, 26, σ. 255, 186-191· *Περὶ Τριάδος*, IV, 21, 30, σ. 337, 29-37. Βλ. ἐπίσης, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Letter 147*, Saint Augustine Letters III (131-164), translated by W. Parsons, *The Fathers of the Church*, vol. 20, New York 1953, σ. 188. Πρὸβλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ I., «Christ in the Old Testament and the Ecumenical Councils», *Θεολογία* 67, 3 (1996), σ. 431. BUCUR B., «Theophanies and Vision of God in Augustines De Trinitate», *St. Vladimirs Theological Quarterly* 52.1 (2008), σ. 78.

69. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 15, 26, σ. 177, 68-70: «Υπόστασιν δέ τινα τῆς Τριάδος ἐν ἰδίῳ τινὶ τεκμηρίῳ, ὅσον πρὸς τὸ ἐγγωροῦν τῆς ἐμῆς γνώσεως ἀνήκει, οὐ συνορῶ».

70. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, III, Προοίμιον, 3, σ. 203, 69-70: «δι' ἐκείνων τῶν σωματικῶν εἰδῶν, ἃ τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν ἀρχαίων ἐφάνη, αὐτὸς (ὁ Πατήρ) ὑπεδείκνυτο».

τὸν Μωϋσῆ, μίλησε κατὰ τὴ Μεταμόρφωση καὶ τὴ βάπτισι καὶ ἀποκρίθηκε στὸν Υἱό (Ἰω. 12, 28-30: «πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω...»)⁷¹.

Τονίζεται δὲ ὅτι ἡ μόνη ἀληθὴς θεοφάνεια ἀφοροῦσε στὴν ἐνανθρώπησι· ὁ Υἱὸς κατέστη ὁρατὸς ἐξαιτίας τῆς προσληφθείσας σάρκας:

«μὴ οὕτω προσελήφθη τὸ κτίσμα ἐν ᾧ ἔδει φανῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς προσελήφθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾗ μορφῇ ἢ ὑπόστασις αὐτῆ τοῦ Θεοῦ λόγου ἐνεφανίσθη... Οὐ τοίνυν οὕτω προσελήφθη τὸ κτίσμα, ἐν ᾧ ἐφάνη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς ἡ σὰρξ ἐκείνη προσείληπται καὶ ἡ ἀνθρωπίνη μορφῇ ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας. Οὐδὲ γὰρ τὴν περιστερὰν ἐθέωσε τὸ Πνεῦμα, ἢ τὴν πνοὴν ἐκείνην ἢ τὸ πῦρ καὶ ἐαυτῶ ἐκ τῆς οἰκειίας ὑποστάσεως εἰς ἐνόητα καὶ σχῆμα συνῆψεν εἰς αἰῶνα»⁷².

Στὸ χωρίο σαφῶς διακρίνεται ἡ μὴ ἀληθὴς -δηλονότι ἢ διὰ κτίσματος- ἐμφάνεια τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐμφάνισης τῆς ἴδιας τῆς ὑπόστασης τοῦ Λόγου, ταῦτὸν εἰπεῖν τῆς θείας φύσεως, στὴ μορφῇ τοῦ ἐνανθρώπησαντος. Ἀπορρίπτει κατ' ἐπέκτασι ὁ Αὐγουστίνος τὴ θέσι -ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο τῆς πατερικῆς παράδοσις- περὶ τῆς ἐμφάνειας τοῦ Υἱοῦ πρὸ τῆς ἐνανθρώπησεως:

«Ὅτε γοῦν ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικός... Πῶς οὖν πρὸ τῆσδε τῆς πληρώσεως τοῦ χρόνου, καθ' ἣν αὐτὸν ἀποστέλλεσθαι ἔδει, οἷός τε ἦν παρὰ τῶν πατέρων ὀφθῆναι πρὶν ἢ πεμφθῆναι.»⁷³.

71. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 10, 17-19, σσ. 153, 3 - 163, 136. Βλ. ἐπίσης, *Περὶ Τριάδος*, IV, 21, 31, σ. 339, 53-54.

72. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, II, 6, 11, σσ. 139, 6-8· 141, 17-22. Πρβλ. *Περὶ Τριάδος*, II, 8, 14· 9, 15, σσ. 147, 2-5· 149, 5 - 151, 42· *Περὶ Τριάδος*, II, 10, 18, σ. 159, 80-82: «τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν ἢ Τριάς ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας ἐνήργησεν ἀλλὰ μόνου τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις ἦν τὴν γὰρ ὁρατὴν μόνου τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν ἢ ἀόρατος ἐνήργησεν Τριάς»· *Περὶ Τριάδος*, III, Προοίμιον, 3, σ. 203, 60-67.

73. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Τριάδος*, IV, 19, 26, σ. 323, 23-49. Πρβλ. BARNES M. R., «The visible Christ and the invisible Trinity», *Modern Theology* 19:3 (2003), σ. 335, ὑπ. 25. Τὴ θέσι τοῦ Αὐγουστίνου ψέγει ὁ Ρωμανίδης: «No one within the tradition, except for Augustine, ever doubted this identify of the Logos with this concrete Individual who revealed in Himself the

5. Συμπέρασμα

Ἡ θεολογία τοῦ Ἀκινδύνου γιὰ τὶς θεοφάνειες διαφοροποιεῖται ἀρκούντως ἀπὸ τὴν πρὸ αὐτοῦ πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ. Ἐνῶ ἡ παράδοση ἐρμηνεύει τὶς θεοφάνειες χριστοκεντρικὰ καὶ τὶς συνδέει μὲ τὸν ἄσαρκο Λόγο⁷⁴, γιὰ τὸν ἴδιο οἱ

invisible God of the Old Testament to the Prophets and who became man and continued this same revelation of God's glory in and through His own human nature taken from the Virgin. Βλ. «Yahweh of glory according to the 1st, 2nd and 9th Ecumenical Councils», *Θεολογία* 71, 1 (2000), σσ. 195-196.

74. Βλ. ἐνδεικτικᾶς, Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῶν γινομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας*, 52, PG 26, 785BD. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατ' Εὐνομίῳ*, 2, 18, ἔκδ. Sesboüé B., SCH 305, σ. 72, 20-27· [PG 29, 609B]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 28, 19, ἔκδ. P. Gallay, SCH 250, σσ. 138, 1 - 140, 32· [PG 36, 49C-52B]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ ἀρετῆς ἧτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, ἔκδ. Musurillo H., GNO VII, 1, σσ. 20, 13 - 27, 12· [PG 44, 316B-321B]. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εἰς τὰ Ἔσσηματα τῶν ἀσμάτων*, 11· 12, ἔκδ. Langerbeck H., GNO VI, σσ. 322, 9 - 323, 9· 354, 11 - 357, 2· [PG 44, 1000C-1001A· 1025B-1028A. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, 58, β-γ, PG 54, 509-510. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Γλαφυρὰ εἰς Γένεσιν, Ε'*, PG 69, 276A-277C. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Γλαφυρὰ εἰς Ἐξοδον*, PG 69, 497A-524C. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, 92, PG 80, 200C-201B. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν ἐρμηνεία*, 32, PG 87A, 460A. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐρμηνευτικῆς γραμμῆς κινεῖται καὶ ὁ Παλαμίτης: «Εἰπέ δὴ μοι· τίς ἦν ἀγγέλων ὁ τῷ Μωυσῆι εἰπών, «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὁ θεὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ», εἰ μὴ ὁ τοῦ θεοῦ υἱός, ὡς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας λέγει,». Βλ. Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων, 3, 3, 5, ΣΠ 1, 683, 16-19. Βλ. ἐπίσης, ΔΑΒΙΔ ΔΙΣΥΠΑΤΟΥ, *Λόγος κατὰ Βαβυλῶν καὶ Ἀκινδύνου*, ἔκδ. ΤΣΑΜΗ Δ., σσ. 72, 16 - 73, 24. Πρβλ. ΤΡΑΚΑΤΕΛΛΗ Δ. (Μη-τρ. Βρεσθένης), *Χριστὸς ὁ προϋπάρχων Θεός, Ἀθήνα 1992*, σσ. 77-125. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ Ι., «Highlights in the debate over Theodore of Mopsuestia's christology and some suggestions for a fresh approach», *GOTHr* 5. 2 (1959-1960), σσ. 181-182. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Notes on the Palamite controversy and related topics, II», *GOTHr* 9. 2 (1963-1964), σσ. 241-249. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Christ in the Old Testament and the Ecumenical Councils», *Θεολογία* 67, 3 (1996), σσ. 433-436. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Yahweh of glory according to the 1st, 2nd and 9th Ecumenical Councils», *Θεολογία* 71, 1 (2000), σσ. 194-195. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, σσ. 58-80. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ'*, [ΦΘΒ 34], Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 118-127. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Θεολογία, κτισιολογία, ἐκκλησιολογία, κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον*, [ΦΘΒ 46], Θεσσαλονίκη 2001 σσ. 95-103. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἱ θεοφάνειες στὴν ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῆς Ἐκκλησίας», *Ἀντιπελάργισις. Τόμος τιμητικὸς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ διακονίας*, Λευκωσία 1993, σσ. 323-331. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. (Πρωτ.), *Ἡ περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας* (ἀδημοσίευτη δ.δ.), Θεσσαλονίκη 2006 σσ. 104-122. ΑΖΚΟΥΛ Μ., *The influence of Augustine of Hippo on the Orthodox Church*, σ. 247. ΣΙΜΩΤΑ Π., «Περὶ τῆς ἐν Σινᾶ φλεγομένης καὶ μὴ κατακαυομένης βάλτου (Ἐξοδος 3, 1-6)», *Θεολογία* 70, 4 (1999), σσ. 623-629. ΤΣΙΓΚΟΥ Β., «Οἱ φανερώσεις τοῦ Θεοῦ στὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία», *ΕΦ*. 82 (2011) σ. 82: «στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὄλες οἱ θεοφάνειες, διὰ τοῦ ἀσάρκου Λόγου, εἶναι χριστοκεντρικὲς καὶ συγχρόνως τριαδοκεντρικὲς».

θεοφάνειες ἀφοροῦν σὲ αὐτὴ καθ' αὐτὴ τὴ θεία φύση, ἢ ὅποια, ὅμως, προκειμένου νὰ ὄραθῆι, καθότι παντελῶς ἀόρατη, «καλύπτεται» ἀπὸ κτιστὸ παραπέτασμα. Ἡ τοιαύτη δὲ ὄραση, τοῦ κτιστοῦ δηλονότι συμβόλου, ἀντιστοιχεῖ σὲ σωματικούς ὀφθαλμούς μόνο στὸν σαρκωθέντα Λόγο. Ὅλες οἱ ἄλλες ἐμφάνειες τοῦ Θεοῦ, τόσο στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὅσο καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς, δὲν ἦταν ἀληθεῖς ὁράσεις, ἀλλὰ λάμβαναν χώρα στὸν νοῦ καὶ τὴ φαντασία, ὡς σωματικὰ εἶδη καὶ μορφές.

Οἱ συγκεκριμένες θέσεις τοῦ Ἀκινδύνου ὀλίγον διαφέρουν ἀπὸ αὐτὲς τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση πὺν δὲν ἐξαρτῶνται ἀπόλυτα ἀπὸ αὐτὲς -ἄλλωστε οἱ δύο τους ἔχουν διαφορετικὴ θεολογικὴ σκοποθεσία⁷⁵- φρονοῦμε ὅτι ἐξάπαντος τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπήρειά τους⁷⁶: ἡ βασικὴ ἀκινδυνιανὴ θέση γιὰ τὸ ταῦτὸν οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Θεὸ ὑπάρχει -οἰοῦναι προδρομικά- καὶ στὸν Αὐγουστίνου, ὅπως ὑπάρχει καὶ τὸ βασικὸ ἀξίωμα τοῦ μὴ ὄρατοῦ ὡς ἔχει, δηλαδή ὡς οὐσία, Θεοῦ. Τὸ ὁρώμενο ἀποτελεῖ γιὰ ἀμφοτέρους κτίσμα καὶ ἀφορᾶ καὶ ἀντιστοιχεῖ στὴν ὅλη Τριάδα -καὶ ἄρα οἱ θεοφάνειες δὲν εἶναι χριστοκεντρικές. Ἡ μόνη ἀληθὴς θεοφάνεια περιορίζεται στὴν ἐνανθρώπηση.

Διαφοροποίηση παρουσιάζουν οἱ θέσεις τους σὲ δύο μόνο σημεία: κατὰ πρῶτον, στὸν μὲν Αὐγουστίνου τὰ κτίσματα, τὰ ὅποια σημαίνουν τὴν ἐμφάνεια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴ θεοπτία, εἶναι τρεπτά, ἀφοῦ ἀμέσως μετὰ παρέρχονται, στὸν

75. Ὁ μὲν Αὐγουστίνος θεολογεῖ γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὴν ἐν γένει ἀρειανικὴ κακοδοξία: *Περὶ Τριάδος*, I, 6, 9-13, σσ. 51, 3 - 61, 141· *Περὶ Τριάδος*, V, 3, 4, σ. 347, 1-13· *Περὶ Τριάδος*, VI, 1, 1, σ. 385, 10-23· *Περὶ Τριάδος*, VI, 9, 10, σσ. 407, 10 - 411, 53. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀκινδυνιανὴ μαρτυρία: *Ἀντιρρητικός III*, 15, 42-45. Πρβλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ I., *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', σσ. 105-107. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Christ in the Old Testament and the Ecumenical Councils», *Θεολογία* 67, 3 (1996), σ. 431. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Yahweh of glory according to the 1st, 2nd and 9th Ecumenical Councils», *Θεολογία* 71, 1 (2000), σσ. 134· 198-199. Ὁ M. R. Barnes ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πολεμικὴ τοῦ Αὐγουστίνου ἀφοροῦσε εἰδικότερα καὶ στοὺς Ὁμοίους. Βλ. «Exegesis and Polemic in Augustine's De Trinitate I», *Augustinian Studies* 30:1 (1999), σσ. 46-48. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «The visible Christ and the invisible Trinity», *Modern Theology* 19:3 (2003), σ. 330. Ἀντίστοιχοι ὁ B. Bucur δέχεται ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Αὐγουστίνου ἦταν οἱ τροπικοὶ μοναρχιανοὶ καὶ οἱ Ὁμοιοί. Βλ. «Theophanies and Vision of God in Augustine's De Trinitate», *St. Vladimir's Theological Quarterly* 52.1 (2008), σσ. 74-76. Ὁ δὲ Ἀκινδυνος γράφει ἀντιρρητικὰ ἐναντίον τῆς κατ' αὐτὸν κακοδοξίας διάκρισης οὐσίας καὶ ἐνέργειας. Βλ. *Ἐπιστολὴ 40*, 78-86· *Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην*, 13, 298-299· *Ἀντιρρητικός I*, 7, 3-8· *Ἀντιρρητικός III*, 38, 8-12· *Ἀντιρρητικός IV*, 45, 27-34.

76. Πρβλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ I., «Notes on the Palamite controversy and related topics, I», *GOTH R* 6. 2 (1960-1961), σ. 203.

δὲ Ἀκίνδυνο ἀναφέρονται ὡς ἡ κτιστὴ κάλυψη γιὰ ὄραση τῆς θείας φύσεως ὑπὸ τῶν ἀξίων. Ἔπειτα, ἐνῶ στὸν Αὐγουστῖνο ἡ ὄραση ἀντιστοιχεῖ στοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς, πλὴν αὐτῆς τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς πνευματική, ὁ Ἀκίνδυνος θεωρεῖ ὅτι ἡ ὄραση δὲν γίνεται κατ' αἰσθητὸ τρόπο, ἀλλὰ ἀφοῦ μετασκευαστοῦν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ ὁρώμενο τυπωθεῖ διὰ τοῦ Πνεύματος στὸν νοῦ.

Ὡς κατακλείδα τοῦ ἄρθρου παραθέτουμε τὸν ἀκόλουθο πίνακα, στὸν ὁποῖο καταγράφονται -στὴν πρώτη καὶ τῆ δεύτερη στήλη- συνοπτικὰ τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ἀντίληψης τοῦ Αὐγουστίνου γιὰ τὶς θεοφάνειες, καθὼς καὶ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ Ἀκινδύνου, ὥστε κατὰ ἐποπτικὸ τρόπο νὰ φανεῖ ἡ ὁμοιότητα μεταξὺ τῶν δύο καὶ ἡ θεολογικὴ τους συνέχεια. Στὴν τρίτη στήλη παρατίθενται οἱ ἐπὶ τοῦ θέματος θέσεις τοῦ Παλαμᾶ:

<u>Αὐγουστῖνος</u>	<u>Ἀκίνδυνος</u>	<u>Παλαμᾶς</u>
Ταῦτὸν οὐσίας καὶ ἐνέργειας.	Ταῦτὸν οὐσίας καὶ φυσικῆς καὶ οὐσιώδους δόξης.	Εὐσεβῆς διάκριση τῆς οὐσίας ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ.
Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ (= ὁ ἴδιος ὁ Θεός) δὲν θεωρεῖται μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς.	Παντελῶς ἀόρατος Θεός.	Παντελῶς ἀόρατη ἡ ὑπερούσια ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ (ἡ οὐσία του).
Ὅραται ὁ Θεός (ἀδιάκριτα ὡς Τριάς) διὰ κτισμάτων, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ σημάνουν τὴν ἐμφάνειά του, παρέρχονται.	Ὅραση τῆς θείας φύσεως ὑπὸ τῶν ἀξίων καὶ μὲ ὕλική (κτιστὴ) κάλυψη.	Ὅραση τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.
Τὸ ὁρώμενο εἶναι κτιστό.	Τὸ ὁρώμενο εἶναι κτιστό.	Τὸ ὁρώμενο εἶναι ἄκτιστο.
Ἡ ὄραση γίνεται διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν.	Ἡ ὄραση δὲν γίνεται κατ' αἰσθητὸ τρόπο (δοθέντος πῶς οἱ σωματικοὶ	Ἡ ὄραση δὲν ἐπιτυγχάνεται κατ' αἴσθησι, ἀλλὰ ὑπὲρ αἴσθη-

Μόνο ἡ ὄραση τῆς θεοφάνειας τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι πνευματική.	ὄφθαλμοὶ δύνανται νὰ δοῦν μόνο σώματα). Προηγεῖται μετασκευὴ τῶν ὀφθαλμῶν.	ση (οἱ σωματικοὶ ὀφθαλμοὶ ἱκανώνονται (ἀλλοιώνονται) ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς θείας χάριτος.
Ὁ Υἱὸς δὲν ἐφάνηκε πρὸ τῆς ἐνανθρώπησης. Μόνη ἀληθινὴ θεοφάνεια εἶναι ἡ ἐνανθρώπηση.	Ἡ ὄραση (τοῦ κτιστοῦ συμβόλου) ἀφορᾷ σὲ τύπωση διὰ τοῦ Πνεύματος στὸν νοῦ.	Ἡ ὄραση (τοῦ ἀκτίστου) ἀποτελεῖ ἐντύπωση σὸ ἡγεμονικό.
	Οἱ θεοφάνειες δὲν εἶναι χριστοκεντρικές, ἀλλὰ μᾶλλον ἀφοροῦν σὸ ὅλο Θεῖο. Ἡ ἐνανθρώπηση ἀφορᾷ στὴ μόνη ἀληθινὴ θεοφάνεια.	Οἱ θεοφάνειες εἶναι χριστοκεντρικές, ἀφοροῦν δηλαδὴ σὸν ἄσαρκο Λόγο.